

Anders Lundkvist

Kritik af privatarbejdet

1. Del: Sempel vareproduktion

Forlaget GMT

© Anders Lundkvist og GMT
Sats: GMT, Meilgaard, Tranehuse
Tryk: Narayana Press, Gylling
Indbinding: Dansk Forlags Indbinding, Risskov
ISBN 87-7330-131-0
1. udgave, maj 1981.

Indholdsfortegnelse:

Indledning	9
Kapitel 1: Kritik af den upraktiske bevidsthed	21
1.1. Kritik af den anskuende materialisme	21
1.2. Kritik af idealismen	23
1.3. Bevidsthedsproblemet	25
Kapitel 2: Samfundets almene eksistensbetingelser	27
2.1. Naturlig og social praksis	27
2.2. Praksis og bevidsthed	30
2.2.1. Bevidst praksis	30
2.2.2. Praktisk bevidsthed	30
2.3. Arbejde og bevidsthed	32
2.4. Arbejdsdeling	33
2.5. Den socialt nødvendige bevidsthed (planlægning)	38
2.6. Afsluttende bemærkninger	38
Kapitel 3: Privatarbejdet	40
3.1. Privatarbejdets modsigelse	40
3.1.1. Det kvalitative aspekt: Privatarbejdet som en modsigelsesfuld enhed af socialt og associalt arbejde	40
3.1.2. Det kvantitative aspekt: Privatarbejdet som en modsigelsesfuld enhed af socialt nødvendigt og socialt tilfældigt arbejde	43
3.2. Om metoden	45
3.2.1. Enheden af indre og ydre kritik	45
3.2.2. Privatarbejdets reproduktion	46
3.3. Teorier om privatjendommen og privatarbejdet	47
Kapitel 4: Den private produktionsmåde	59
4.1. Indledning	59
4.2. Det associative menneske og det upersonlige samfund	59
4.3. Upraktisk bevidsthed og ubevidst praksis	62
4.4. Det associative naturforhold og det unaturlige samfund	65
4.5. Privatproduktionens mangler	67

Forlagets adresser:
GMT, Komdrup, 9293 Kongerslev. Tlf. 08 33 14 31
GMT, Meilgaard, 8584 Tranehuse. Tlf. 06 31 75 11

Distribution:
Fællesekspeditionen, Njalsgade 19, 2300 Kbh. S.

Kapitel 5: Varen	71
5.1. Distribution og udveksling	71
5.2. Udvekslingens almene modsigelse	72
5.3. Byttet	76
5.4. Varen	77
5.5. Konkurrencen	80
5.6. Privatarbejde og stat	81
5.7. Varens mangler	83
Kapitel 6: Pengene	85
6.1. Almene bestemmelser	85
6.1.1. Penge som nødvendig sammenhæng	85
6.1.2. Pengelørens logiske og historiske konstituering	86
6.2. Markedsprisen: Den umiddelbare fordeling af arbejdsprodukterne	95
6.2.1. Markedsprisen	95
6.2.2. Udbudet	97
6.2.3. Efterspørgslen	98
6.2.4. Fuldkommen konkurrence	99
6.2.5. Fremskridt og mangler ved markedsprisen	101
6.3. Den nødvendige pris: Den nødvendige fordeling af arbejdet	102
6.3.1. Indledning	102
6.3.2. Substensindtjeningen	103
6.3.3. Arbejdets intensitet	110
6.3.4. Produktionsbetingelserne: Produktionsmidler og kvalificere ret arbejde	111
6.3.5. Arbejdsværdilærens pristeori som en speciel teori om sim- pel vareproduktion	115
6.4. Foreløbig konklusion	118
6.4.1. Privatarbejdets reproduktion	118
6.4.2. Teser om den simple vareproduktions mangler	120
Kapitel 7: Kritik af den sociale objektivitet	123
7.1. Passivitet og genspejling	123
7.2. Subjektivisme og objektivisme i borgerlig og marxistisk teori	124
7.3. Om borgerlig og marxistisk historieopfattelse	130
7.4. Individualisme, frihed, lighed og demokrati	136

Kapitel 8: Pris- og værditeoriens historie til og med Ricardo	141
8.1. Arbejdsværdilærens to aspekter	141
8.2. Aristoteles	143
8.3. Skolastikerne	148
8.4. Merkantilisterne og Petty	150
8.4.1. Subjektiv behovsteori	152
8.4.2. Objektiv behovsteori	156
8.5. Smith og Ricardo	159
8.5.1. Overvejende værditeori	160
8.5.2. Overvejende pristeori	168

Kapitel 9: Kritik af Marx's vare- og penge teori	178
9.1. Kritikens karakter	178
9.2. Vareanalysens intention og metodiske status	181
9.3. Kommensurabilitetsargumentet	185
9.4. Det metodiske problem ved udledningen af værdiformen	192
9.5. Tingsløgørelsen	197
9.5.1. Tingsløgørelsens reale basis: penge som guld	200
9.5.2. Abstrakt arbejde og værdi	203
9.5.3. Brugsværdi og værdiform	211
9.5.4. Den indirekte socialisering	217
9.6. Socialt nødvendigt arbejde	221
9.7. Den forudsatte harmoni	234
9.8. Konkurrencen	238
9.9. Formdialektikken	243
9.10. Afslutning	246
Kapitel 10: Kritik af nyere borgerlig værdi- og pristeori	248
10.1. Indledning	248
10.2. Den subjektive værdi- og pristeori	249
10.2.1. Jevons' udvekslingsanalyse	249
10.2.2. Marshall's pristeori (partial ligevægtsanalyse)	255
10.2.3. Marshall og de radikale nytteoretikere	262
10.2.4. Kritik af den subjektive nytte teori	266
10.2.5. Den reale baggrund for marginalismen	272
10.2.6. Senere udviklinger indenfor den subjektive nytte teori	275
10.3. Den generelle ligevægtsanalyse	278
10.3.1. Walras' model	278
10.3.2. Kritik	284

10.3.3. Den nye skepticisme	295
10.4. Kritik af metoden i borgerlig økonomisk teori	300
10.4.1. Formalabstraktioner	300
10.4.2. Den kausale metode	303
10.4.3. Kvalitative og kvantitative bestemmelser	306
10.4.4. Den empiriske forskningsinteresse	314
10.5. Teorihistorisk sammenfatning	317
Litteraturliste	318
Personregister	323
Sagregister og ordforklaring	325
Efterskrift: Marx's politiskøkonomi som ideologi	328

Indledning

Denne bog er et forsøg på at opbygge den politiske økonomi på et nyt grundlag. Den enkle hovedidé er at den socialistiske kritik af kapitalismen først og fremmest må være en kritik af det træk, der klart adskiller kapitalismen fra socialismen, nemlig at produktionen socialt set er planløs, fordi dens formål er realiseringen af producentens egeninteresse; denne velkendte grundbestemmelse beror på den private dispositionsret over arbejdet og den private ejendomsret til produktionsmidlerne.

Den systematiske fremstilling af kapitalismen må derfor tage udgangspunkt i en kritisk analyse af privatarbejdet; hele bogen er et forsøg på at begrunde dette begreb som det borgerlige samfunds grundlov, dvs. som det princip der nødvendiggør og strukturerer de økonomiske, politiske og bevidsthedsmæssige former.

Inspirationen til denne kritik af privatarbejdet har været en utilfredshed med Marx's politisk-økonomiske teori; jeg finder at den mangler forklaringskraft overfor kapitalismens aktuelle strukturer og problemer, og at den indeholder teoretiske uklarheder og inkonsistenser.

- Den almindelige opfattelse er at den 'rigtige' kapitalisme eksisterede for 100 - 150 år siden. Borgerligt sindede mener at statsinterventionen har gjort samfundet til en art blanding af kapitalisme og socialisme, og marxister mener at kapitalen har forvirret sine egne begreber - ti sløret sit væsen - ved at reducere arbejdsdagens længde og hæve reallønnen væsentligt over subsistensomkostningerne, således at udbytningen i stigende grad er blevet usynlig; samtidig med at arbejderklassen er blevet et stadig mere udflydende begreb. Marcuse sluttede heraf at kapitalen har formået at indordne arbejderklassen og (næsten) alle andre under sig, således at der ikke længere eksisterer en real modnagt.

Jeg tror snarere at det modsatte er tilfældet, altså at forrige århundredes kapitalisme var uudviklet og at det først er i vore dage at dens væsen er udarbejdet og fremtræder. Hvor det tidligere kunne være vanskeligt - endog forekomme irrelevant - at sondre mellem naturlige og socialt betingede behov, har kapitalens ligeegyldighed overfor - eller feltog imod - vore naturlige eksistensbetingelser gjort denne sondring så foruroligende enkel, at kun meget lærde mennesker betvivler dens relevans. Udbytningen af arbejderklassen fremtræder som blot et led i

den mere almene udbygning af naturen; profitmaximeringen (også kendt under navnet 'økonomisk vækst') er primært en trussel mod vor biologiske overlevelse, og kun sekundært en trussel mod reallønnen. Derfor har kapitalen almengjort sin modmagt, og derfor kan miljøbevægelse, anti-atomkraftbevægelse osv. ikke reduceres til fodnoter til arbejderklassens kamp. Denne konflikt mellem natur og (borgerligt) samfund kan vises - jvf. kap. 4 - at være en umiddelbar konsekvens af den private produktionsmåde; kritikken af denne er derfor en økologisk kritik af økonomien.

Marx siger at arbejdet og *kun* arbejdet skaber værdi. Det er klart at dette er i umiddelbar overensstemmelse med arbejderklassens interesser, men det er også klart at dogmet om at *alene* arbejdet, dvs. det *abstrakte* arbejde, skaber værdi betyder en forherligelse af den abstrakte, kvalitetsløse produktion; Marx fandt at denne uhæmmede udvikling af produktivkræfterne var kapitalens 'civiliserende' virkning, et trin opad mod det kommunistiske samfund. I dag er det svært at tro på dette som kapitalens 'gode side', - det forekommer mere nærliggende at tage udgangspunkt i de naturlige behov og vurdere arbejdets kvalitet efter om det tilfredsstiller disse.

Arbejdsværdilæren er knyttet til en forudsætning om ubegrænsede naturlige ressourcer, således at den eneste ressource, der er knap og derfor kan have værdi, er arbejdet. Problemet er ikke om arbejdsværdilæren eller en behovsteori er 'rigtig', thi der kan formodentlig opbygges en konsistent økonomisk teori ud fra nogenlunde ethvert princip, - problemet er hvor rimelige eller urimelige de forudsætninger er, som det er nødvendigt at opstille for at sikre teoriens konsistens. Hvis man når frem til at naturressourcerne stort set er ubegrænsede, ja, så sætter man bl.a. jorden hen i hjørnet til den ægte Van Gogh og starter med en model, hvis forudsætninger sikrer at arbejdsværdilæren går rent igennem. Dette gjorde Marx. Men hvad der var undtagelser på hans tid, er hovedreglen idag: I dag ville man sætte et fundamentalt praktisk problem i parantes, altså skabe en afgrund mellem teoriens og virkelighedens problemer, hvis man så bort fra den irreducibile knaphed på klodens ressourcer af olie, kul, mineraler osv.; derfor må naturen indgå på lige fod med arbejdet.

Og dog kan arbejdet *ikke* ligestilles med naturen, thi ganske uanset de to faktorer relative vægt ved prisdannelsen er naturen blot det passive materiale for arbejdet, for den menneskelige praksis.

Begrebet om privatarbejdet tilgodeser begge hensyn ved at tage udgangspunkt i de sociale relationer mellem de forskellige naturligt/

fysiske arbejdsarter; naturen bortabstraheres ikke (som i den marxistiske arbejdsværdilære), ej heller sideordnes den med arbejdet (som i den borgerlige produktionsfaktorteori).

- Videre er det en pointe for Marx at fremstillingen er en *ren form-analyse*, dvs. en analyse af økonomiske kategorier, der apriori er begrebet som objektive, som uafhængige af de virkelige mennesker og deres praktiske interesser; dette er grunden til at han begynder med den færdige vare, altså med en *distributionsform*. Men selv om det er rigtigt at kapitalismen degraderer det praktiske menneske til passiv 'bærer' af de økonomiske kategorier, så er disse kategorier forinden udsprunget af menneskenes stræben efter at tilfredsstille deres grundlæggende praktiske interesser, dvs. af deres stræben efter at tilvejebringe livsmidlerne; derfor tager jeg selv udgangspunkt i en *produktionsform*, nemlig privatarbejdet.

Hvis man som i 'Kapitalen' på forhånd udelukker de praktiske mennesker og deres interesser (Marx's 'teoretiske antihumanisme'), kan man ikke vise hvorledes denne praksis slår over i passivitet, altså forklare hvorfor de personlige og bevidste interesser kun kan virkeliggøres gennem upersonlige og ubevidste strukturer. Og det er det, det gælder om.

- Til disse mere politisk betonedede indvendinger kommer at Marx's politiskøkonomi på nogle centrale punkter er teoretisk utilfredsstillende. Hans fundamentalbegreb, værdien, er modsigelsesfuldt i dårlig forstand, thi det er en kamæleon, der skifter betydning alt efter det for håndenværende teoretiske behov; og en kritik af værdibegrebet indebærer nødvendigvis at også værdiformanalysen og dermed Marx's fordejningssteori må tages op til revision.¹ Alt Dette kritiseres nærmere i kapitel 9, så jeg vil her indskrænke mig til at fremhæve 4 - snævert forbundne - problematiske træk.

For det første er der et grundlæggende misforhold mellem det, Marx's vareanalyse skal være, nemlig en fremstilling af den mest enkle modsigelse i det borgerlige samfund, og det den er, nemlig så kompliceret at man iflg. bl.a. Lenin skal have læst hele Hegels Logik for at forstå den.

For det andet er Marx's dialektikbegreb, og især relationen mellem begreberne om *modsigelse* og *fordrejning*, langt fra klart.

For det tredje falder de tre grundelementer i hans bevidsthedsteori, nemlig den socialt set ubevidste produktion, de fælicherede bevidst-

1. Det er klart at også merværdibegrebet (og dermed udbygningssteorien) er kritiserbart i samme omfang som værdibegrebet.

hedsformer og den borgerlige ideologi om frihed og lighed, fra hinanden; der er ingen indlysende sammenhæng mellem den bevidstløse (planløse) produktionsproces og den feticherede bevidsthed, eller mellem fetichisme og ideologi.

For det fjerde er det almindeligt anerkendt at det ikke lykkedes for Marx at udlede den tingslige værdiform af værdibeget, til trods for at netop dette er vareanalysens formål. Mange rekonstruktioner har været forsøgt, men manglen kan ikke repareres; thi det er selve tingsliggereseteorien, der er uholdbar (jvf. afsnit 9.5.).

Hvilke mangler beget om privatarbejdet end måtte have, så overvinder det disse fire mangler i Marx's teori. Beget er særdeles abstrakt/enkelt: det sammenknytter på en åbenbar måde modsigelsesfulde og fordrejede strukturer, i kraft af en praktisk tolkning af dialektikkens begreber; det integrerer alle de borgerlige bevidsthedsformer under samme hat; og endelig kan man af beget om privatarbejdet på aldeles gennemskuelig vis udlede en fordrøjningsteori, der udtrykker modsætninger som forekommer at være fundamentale i det borgerlige samfund, nemlig mellem natur og samfund, menneske og samfund, og mellem praksis og bevidsthed (jvf. analysen af disse tre 'ejendommeligheder' i kap. 4).

- Bliver der overhovedet noget tilbage af den marxiske politøkonomi, hvis der er hold i disse kritikpunkter? I høj grad. Marx stillede en række spørgsmål, som den klassiske borgerlige økonomi ikke stillede og som den moderne borgerlige økonomi aldrig har forsøgt at besvare; disse spørgsmål drejer sig om de økonomiske kategoriers logiske konstituering, dvs. om de nødvendige sammenhænge mellem især varen, penge og kapital. Marx identificerer disse sammenhænge som modsigelsesfulde, og drager heraf den metodiske konsekvens at den systematiske fremstilling skal være en dialektisk 'opstigning fra det abstrakte til det konkrete'.

Disse elementer i 'Kapitalen' søger jeg at kombinere med de praktisk-materialistiske grundsynspunkter, som den unge Marx formulerede og den ældre Marx 'glemte'.

Den praktiske materialisme, der altså udgør fundamentet i denne fremstilling, kan sammenfattes i to teser:

1) Det vigtigste for menneskene er at overleve. Ligeledes hvordan et menneske iøvrigt er indrettet og ligeledes hvilke særlige interesser det måtte have, så vil det altid være interesseret i at skaffe sig livsmidlerne (mad, tøj, bolig osv.) samt sikre de naturlige eksistensbetingelser (f. ex. rent vand og ren luft). Disse interesser gælder menne-

sket som sådan og er derfor fælles for alle mennesker. Den simple overlevens forudsætningen for al anden menneskelig aktivitet: den er det første i virkeligheden og skal derfor også være det første i teorien.

2) Menneskenes bevidsthed er i sine grundlæggende strukturer bestemt af denne interesse. Før man tænker det, der er, tænker man det, man er *nødt til* at tænke, dvs. bevidstheden er primært interessebestemt og kun sekundært en genspejling af en given realitet; bevidstheden er kun et spejl i den udstrækning spejlet er et anvendeligt redskab i kampen for at overleve.

Disse teser kan sandsynliggøres, men ikke i egentlig forstand bevises eller udledes; de er med andre ord præmisses for fremstillingen.

- Den egentlige fremstilling begynder i kapitel 3 med den abstrakte analyse af privatarbejdet.² Denne produktionsmåde har det til fælles med den kommunistiske at alle indgår i en arbejdsdeling, altså arbejder for hinanden, men samtidig har den det særpreg at producenterne arbejder *uafhængigt* af hinanden, dvs. de er fritaget for at tage hensyn til de andres behov. Dette er privatarbejdets to konstitutive egenskaber og kun de analyseres i kapitel 3 (og kapitel 4).

Analysens umiddelbare genstand er således et særdeles abstrakt samfund; der ses bort fra udveksling, vare og penge, - for ikke at tale om lønarbejde og kapital. Derfor vil læseren ofte (og med rette) indvende, at der er tale om grove forenklinger. Hvad ligner det f. ex. at fremstille privatarbejderen som en producent der arbejder helt ud i det blå, uden spor fornemmelse for det marked (de sociale behov), som han i virkeligheden, i kraft af arbejdsdelingen, producerer for? Enhver véd jo at producenterne i det borgerlige samfund i høj grad tager hensyn til, hvad der er behov for og som derfor kan sælges. Indvendingen kan skærpes, thi enhver véd også at miljøstyrkelse, monopologgivning og meget mere på 117 måder begrænser producenternes frihed til at fremstille hvad de vil og hvor meget de vil. Derfor forekommer det urimeligt og urealistisk at beskrive privatarbejderen som aldeles fri og uafhængig.

Konsekvensen er klar, nemlig den rene empirisme der optæller fakta. Og heri er der intet galt, det har blot ikke noget med teori at gøre, hvis man hermed tænker på bestræbelsen på at forstå og forklare fænomenerne. En sådan forklaring kræver, at man kommer bag om de

2. Kapitel 1 (Kritik af den upraktiske bevidsthed) indtager en særlig status, som omtales om lidt. - Selv om kapitel 2 (Samfundets almene eksistensbetingelser) går forud for analysen af privatarbejdet, vil det vise sig at der i virkeligheden 'blot' er tale om en selvstændig analyse af privatarbejdets sociale moment.

empiriske kendsgerninger, til det der betinger og skaber dem. Således kræver en forståelse af monopollovgivningen en forståelse af monokapitalen, som igen kræver en forståelse af kapitalen, osv. osv. indtil vi står ved privatarbejdet.

Det er altså ikke et spørgsmål om man abstraherer, men *hvordan* man gør det.

Enhver abstraktion indebærer en hypotese om, hvordan fænomenerne hænger sammen. Hvis man starter med at analysere den rent økonomiske monokapital, altså abstraherer fra statsindgreb, og først på et senere tidspunkt inddrager monopollovgivningen, så forudsætter man dermed at lovgivningen er betinget af monokapitalen og ikke omvendt. Den teoretiske rækkefølge skal svare til den virkelige; det, man i første omgang udelukker fra teorien, skal derfor være det, der i virkeligheden er sekundært.

Når jeg starter med det arbejdsdelte privatarbejde er det derfor udtryk for den antagelse, at det borgerlige samfunds øvrige momenter (vare, penge, kapital, stat) er betinget af dette abstrakte træk ved produktionsformen. Prøvestenen for denne hypotese er, om det er muligt at udlede varen (udvekslingen) på grundlag af en analyse af det arbejdsdelte privatarbejde, om det borgerlige samfunds specifikke distributionsform kan udledes af produktionsformen.

Den første betingelse for dette projekt er en hensynsløs udradering af den påvirkning som varen (og selvfølgelig også de konkrete kategorier) udøver på produktionen; det må stærdigt fastholdes, at det eneste vi véd om produktionsformen er det, der umiddelbart udspirer af bestemmelserne privatarbejde og arbejdsdeling, thi ellers forudsætter vi det, der skal bevises. F.ex. er det fristende straks at differentiere privatproduktet i brugsværdi og bytteværdi; men bytteværdi betyder værdi eller nytte i bytte og forudsætter således udvekslingen, så selv om privatarbejderen faktisk er bevidst om, at han producerer for udvekslingen (markedet) og at produktet derfor skal have bytteværdi, må vi i første omgang abstrahere fra denne formbestemmelse af produktet. Det man vil bevise, må man først abstrahere fra; hvis man på forhånd anbringer kaninen i hatten - her: bytteværdien i produktionen - er det jo ingen kunst senere at trække den op af den.

Abstraktioner er altså teoretisk nødvendige: man kan kun nærne sig til virkeligheden ved i første omgang at abstrahere fra det meste af den. Dette er den ene side af sagen. Den anden side består i at hele det borgerlige samfund er karakteriseret ved reale abstraktions- eller ad-

skillesestendenser.

Dermed har kapitalismen så at sige på forhånd tygget maden for teorien, thi den faldbyder selv abstraktionerne, således at de teoretiske abstraktioner alligevel ikke gør vold på virkeligheden, men tværtimod reflekterer den. Således falder den teoretiske adskillelse mellem produktion og udveksling i hak med en virkelig, hvilket demonstreres eller fremtræder hver gang den producerede vare ikke bliver solgt (eller bliver solgt til en ufordelagtig pris), fordi der foreligger en overproduktion af den pågældende varetype. Det gælder om at fastholde den ne immanente sammenhæng mellem teorien og det teorien er om. For så vidt skal teorien være 100% tro mod sin genstand.

Men genstanden, altså kapitalismen, er ikke tro mod sig selv, thi det, dens abstraktioner skærer bort, er ikke marginale bestemmelser, ligegyldige ornamenteringer, men dens egne eksistensbetingelser; abstraktionerne er ikke små studsninger, men blodige snit gennem det borgerlige samfundsløgene. Produktion og distribution adskilles, men dette på trods af at de hører sammen i en enhed, eftersom det arbejdsdelte privatarbejde har som eksistensbetingelse at det udveksles (privatarbejderen er ilde faren, hvis han ikke får afsat sine produkter). Denne nødvendige enhed er den virkelige kritik af abstraktionerne. Nok kritiserer teorien kapitalismen og dens abstraherende eller splittende struktur, men denne kritik reflekterer blot kapitalismens selvkritik. Både som udtryk for og som kritik af abstraktionerne er teorien immanent, dvs. uadskillelig fra sin genstand.

Det er vanskeligt at fastholde såvel abstraktionernes *realitet* som deres *kritisable* karakter, dvs. *enhedens* nødvendige realitet. Det beror på at det borgerlige samfund ikke alene splitter sig selv, men også den borgerlige bevidsthed, dvs. *vores* bevidsthed; kapitalismen påtrykker de mest grundlæggende træk i vor bevidsthed en dualistisk struktur (nærmere herom i kapitel 7).

Dette kommer klartest til udtryk i vor opfattelse af selve dette 'at forstå' et eller andet. Hermed forstås vi nemlig normalt en indordning af det pågældende fænomen i nogle velkendte kategorier; hvis det lykkes for marxisten at udtrykke visse politøkonomiske sammenhænge i marxistiske begreber, siger - eller tænker - eller føler - han, at han har forstået dem, og en borgerlig vil sige det samme, når han har fået formuleret sammenhængen i *sin* kategorisystem eller begrebsapparat. Og kun kværlantant spørger videre, når legemers fald er blevet sat på en smuk matematisk formel.

At kategorisere, at systematisere, - det er at forstå.

Men en væsentlig tese i denne bog er at denne forståelse af forståelsen er borgerlig og fordrejlende, at den altså er en misforståelse. Thi at kategorisere fænomenerne indebærer at de adskilles og lukkes ned i hver sin lille box, uden på hvilken der kan være hæftet mærkater såsom 'bevidsthed', 'praksis', 'subjekt' osv. Men hvad nu hvis f.eks. praksis og bevidsthed hænger så intimt sammen, at bevidstheden intet er uden praksis og praksis intet uden bevidsthed? I så tilfælde er det klart, at det ikke går at adskille praksis og bevidsthed, - og *derfor* tage de to begreber frem og spørge efter relationen mellem dem; og det går ikke, fordi den systematisering og opdeling, som vi troede var et hensigtsmæssigt og uskyldigt middel i forskningen, på forhånd har destrueret begreberne ved at opløse deres sammenhæng. Man må altså huske at kategorisering betyder opdeling, og at opdeling betyder destruktion af sammenhæng; at forstå er at se sammenhæng, hvorfor kategorisering - den skarpe afgrænsning af begreberne overfor hinanden - er det modsatte af forståelse. Dette er kernen i den dialektiske metode.

Det ville nu være nærliggende at opfordre læseren til at holde op med at tænke på denne måde. Problemet er imidlertid at denne bevidsthedsform, denne tendens til at adskille det der hører sammen, til at opsplitte, atomisere og specialisere, - er den borgerlige tankes struktur; og denne struktur er så grundlæggende og abstrakt at den i flæng griber om marxisters og borgerliges bevidsthed. Igen: Kritikken af de praktiske og bevidstheds-mæssige abstraktioner kan ikke være ydre, den må i stedet fremstå som den borgerlige tankes selvkritik.

Vor måde at tænke på er det nærmeste af alt og netop derfor vanskeligt at få øje på. Mens det er relativt let at sætte spørgsmålstegn ved denne eller hin tanke, er det straks vanskeligere at problematisere *strukturen* i vore tanker, thi denne struktur er noget vi tænker i og derfor ikke *på*, dvs. den er ikke genstand for vor bevidsthed.

Men dette indebærer *ikke* at en kritik af de borgerlige bevidsthedsformer er umulig, kun at en ydre kritik er udelukket. Kapitalismen er modsigelsesfuld, den skaber såvel den borgerlige tanke som negationen eller kritikken af denne. Kun fordi kapitalismen ikke selvtilstrækkeligt lukker sig om sig selv er kritikken mulig, vel at mærke som immanent kritik, som borgerlig selvkritik.

Det borgerlige samfund er så fordrejet at det antager en næsten metafysisk skikkelse. Hvis man ikke i starten af analysen binder et solidt reb om livet og fastgør den anden ende til visse højst praktiske og højst materielle sandheder, som vi alle kender til bevidstløshed og

derfor oftest har glemt, nemlig at for at et samfund kan eksistere skal det være i stand til at brødføde, klæde og huse sine medlemmer, - hvis man ikke erindrer denne grundlæggende eksistensbetragtelse, så sker der uværgerligt det, at teori og teoretiker forsvinder op i den himmel hvor begreberne avler hinanden. Netop fordi den analyserede genstand til at begynde med er meget abstrakt, må vi kridte skoene og stå fast på det praktisk-materialistiske standpunkt; vi må analysere indenfor en abstrakt model, men på strengt praktisk og strengt realistisk vis. Politikonomiens teoretiske problemer er enten praktiske problemer eller vrøvl (dette er den praktisk-materialistiske pendant til den anskuende materialismes og den logiske positivismes meningskriterium, nemlig at de betingelser, hvorunder et udsagn er sandt, er definerbare); derfor skal fremstillingen være en analyse af privatarbejders praktiske problemer og interesser, intet andet. Det skulle åbne fremstillingen; forståelsen af den kræver intet kendskab til f.eks. Hegel, kun en vis indlevning i privatarbejders problemer.

- Dog ligger et kort fordekt her i 1. Del, hvor kun vare og penge behandles. Og det er det vigtigste, nemlig begrundelsen for overhovedet at starte med privatarbejdet og dermed betragte denne produktionsform som kapitalismens struktureringsprincip eller grundlov. Det ligger i sagens, dvs. den systematiske fremstillings, natur at det man begynder med er ubegrundet; thi var det begrundet, var det jo i stedet denne begrundelse, man begynder med.

Selv om denne indledning indeholder forskellige forhåndsargumenter for at starte med privatarbejdet, må det erkendes at en praktisk-materialistisk *begrundelse* af et fænomen er dets *reproduktion*; penge- og indeholder vigtige mekanismer i denne henseende, men det er først kapitalen der *virkeliggør* ('sætter') privatarbejdet; indtil da er det blot *forudsat*, dvs. ubevist eller præmis.³ Derfor må den ultimative begrundelse af privatarbejdet vente til 2. Del, hvor kapitalen vil blive analyseret.

- 1. Del af kritikken af privatarbejdet behandler alene vare og penge, dvs. simpel vareproduktion. Genstanden er stedse kapitalismen, men da denne bog analyserer denne produktionsmådes mest abstrakte og *enkle* strukturer, forledes man let til at tro at der i stedet er tale om *primitive*, før-kapitalistiske sammenhænge; ligesom medicineren, der starter analysen af det menneskelige legeme med en undersøgelse af den abstrakte celle (idet han ser bort fra om det er en lunge- eller

3. På dette sted er disse sammenhænge måske ikke særlig gennemskuelige; de uddybes i afsnittene 3.2.2. og 6.4.

hjernecelle), i mere distræt øjeblikke måske abstraherer fra denne abstraktion og tror at han i stedet har at gøre med infusionsdyr.

Den abstrakte samfundsmode, jeg opererer med, består som nævnt af en række selvstændige producenter, privatarbejdere, der alle arbejder uafhængigt af hinanden og dog - i kraft af arbejdsdelingen - for hinanden. Hvad har en sådan model at gøre med en produktionsmåde, der som den kapitalistiske er karakteriseret ved at de umiddelbare producenter netop *ikke* er selvstændige, men lønarbejdere? En hel del, thi i den 'færdige' kapitalisme genfinder vi modellens sammenhænge i form af relationerne mellem *privatkapitalerne*; disse er jo uafhængige af hinanden, samtidig med at de producerer for hinanden. Derfor møder privatkapitalisten samtlige de praktiske problemer, som analyseres i denne bog; plus mange nye som først diskuteres i 2. Del. Mens 1. Del behandler de praktiske og teoretiske problemer som udspringer af den privatkapitalistiske produktionsmådes *private* karakter, analyserer 2. Del de problemer der udspringer af dens specifik *kapitalistiske* karakter. Analysen i denne bog er altså endnu så abstrakt, at vi ikke kan skelne spaltningen af den selvstændige økonomiske enhed (privatarbejderen) i en lønarbejder, der alene arbejder, og en kapitalist, der ikke arbejder men til gengæld monopoliserer den private ejendomsret til produkterne.

Ligeledes: Når vi i kapitel 5 analyserer varen i sin renhed, dvs. abstraherer fra penge og kapital, antager udvekslingen form af et simpelt bytte mellem to varer, hvorved der skabes det indtryk at fremstillingsgenstand er et flere tusind år gammelt fænomen, thi i kapitalismen er det simple bytte en sjældenhed. Men det gør vi ikke, - vi analyserer et abstrakt moment i kapitalismen. Når arbejderen sælger sin arbejdskraft og herfor får en løn, der bruges til køb af livsmidler, har vi flg. kredsløb:

Arbejdskraft - Løn - Livsmidler;

ved at abstrahere fra varernes og pengenes specifikke kapitalistiske karakter (som hhv. arbejdskraft og løn) reduceres kredsløbet til den enkle cirkulation (evt. simpel vareproduktion):

Vare - Penge - Vare;

og når vi dernæst ser bort fra pengene, får vi det simple bytte:

Vare - Vare;

analysen af dette indfanger altså et meget abstrakt træk ved den 'færdige' kapitalisme. Det kan synes som om vi dermed har fjernet os fra vor egentlige genstand (kapitalismen), og det har vi naturligvis også i visse henseender. Men i andre henseender har vi tværtimod skåret

ned til grundstrukturene; således er det velkendt, at reduktionen af nominalløn til realløn og af import- og eksportpriser til bytteforholdet udtrykker arbejderklassens hhv. nationens økonomiske situation langt klarere, end hvis disse sammenhænge blev udtrykt i penge; her indebærer abstraktionen fra pengene altså en forøget indsigt.

- Efter analysen af det abstrakte privatarbejde i kapitel 3 og 4, fremstilles udvekslingen og varen og dernæst pengene. Drivkraften i disse kategoriovergangene er at privatarbejdet splitter noget, som *hører* sammen, hvorfor det er nødvendigt at adskillelsen ophæves, at enheden sætter sig igennem. Hver ny økonomisk kategori er et forsøg på at *bekæmpe* anarkiet i den borgerlige produktionsmåde, men da den nødvendigvis samtidig er *udtryk* for denne splittelse, virkeliggøres harmonien, ordenen eller den sociale sammenhæng aldrig.

Eftersom grundproblemet er den private produktionsmåde som sådan, er der kun én egentlig løsning, nemlig ophævelsen af denne. Det udelukker imidlertid ikke kategoriudviklingens Sisyfos-agtige *bestræbelser*. Som Thomas engang sagde til Søren Brun: »Intet problem er så stort eller så kompliceret, at man ikke kan flygte fra det!« Dette er privatarbejderens ikke særligt fornuftige motto.

- Til slut en læsvejledning.

Kapitel 1 er en art filosofisk forord, idet jeg her argumenterer for praksis-kategorien som udgangspunkt og fundament for bevidsthedsteorien og for den politøkonomiske fremstilling; dette udgangspunkt kan lyde selvindlysende i en marxistisk sammenhæng, men ikke desto mindre er det væsentligst på dette punkt at min fremstilling afviger fra 'Kapitalens'. Kapitel 2 er en lettere omskrevet udgave af første del af en ældre artikel⁴, selvom artiklens konklusion altså impliciter er en kritik af den marxiske teori, er dens udgangspunkt at denne teori - og specielt fetischismeteorien - er rigtig; og på dette punkt er artiklen ikke blevet revideret. Kapitel 3 omhandler temmelig abstrakte bevidstheds- og erkendelsesteoretiske spørgsmål, så jeg vil anbefale den læser, der ikke har et særlig kendskab til eller en særlig interesse for disse temaer, i første omgang at *overspringe* kapitel 1.

Videre vil jeg anbefale den læser, der ikke i forvejen er fortrolig med politøkonomiens problemstillinger, at *læse de teoretiske afsnit før den egentlige fremstilling*, dvs. læse afsnit 3.3 før 3.1 og 3.2., afsnit 6.1.2 før 6.1.1. og kapitel 8 før afsnittene 6.2., 6.3. og 6.4.

Kapitel 9 og 10, hvor hhv. Marx og nyere borgerlig økonomisk te-

4. 'Kritik af den upraktiske bevidsthed', i: 'Bidrag. Bevidsthedsteoretisk Tidsskrift', nr. 1, Odense 1975.

ori behandles, er i det væsentlige immanente kritikker; kapitlerne vil derfor, stort set, kunne læses selvstændigt.

Bag i bogen findes en litteraturliste, ved hjælp af hvilken det skulle være muligt at identificere litteraturhenvisningerne i teksten; specielt findes det her angivet efter hvilke principper, der refereres til Marx's værker (især relevant i kap. 9). Der henvises primært til de originale tekster og sekundært til evt. danske udgaver (hvilket angives med 'da.').

Jeg har oversat de fremmedsprogede citater. Hvor der kan være tvivl om oversættelsen eller hvor den originale term iøvrigt er væsentlig, er den anført mellem skråstreg: / /; også mine kommentarer er markeret på denne måde. Oversættelserne svarer ikke nødvendigvis til dem, der findes i de danske udgaver; dette gælder især de marx-ske tekster, hvor Rhodos-oversættelsen ofte tilslører væsentlige punkter.

Bag i bogen findes desuden et navne- og et sagregister samt et efterskrift 'Marx's politøkonomi som ideologi', der dels sammenfatter Marx-kritikken i kapitel 9, dels udbygger denne kritik på centrale punkter.

Århus, marts 1981.

Kapitel 1: Kritik af den upraktiske bevidsthed

1.1. Kritik af den anskuende materialisme

I den marxistiske bevidstheds- og erkendelsesteori har genspejlingsbegrebet og praksisbegrebet kæmpet om forsterangen; tænker man det der er, eller det man har en praktisk interesse i at tænke? er bevidstheden et passivt registrerende spejl eller et aktivt redskab? Jeg finder at praksisbegrebet er det fundamentale; derfor starter vi med en kritik af genspejlingsteorien.

Denne teori forudsætter, at der på den ene side foreligger et objekt der iagttages, og på den anden side et subjekt der iagttager; det antages at det er principielt muligt at adskille de to elementer, - hvorefter der spørges om *relationen* mellem dem; og svares at denne relation er en *genspejling*. En sådan subjekt/objekt dualisme svarer givetvis til common-sense: på den ene side har vi et socialt fænomen såsom pen- gene eller en revolution, og på den anden side den mere eller mindre rigtige opfattelse heraf. Også ved begribelsen af fysiske fænomener er den dagligdags opfattelse den dualistiske, thi det forekommer indlysende at det er muligt at adskille objektet (f.ex. et hus) fra subjektets opfattelse af det.

Imidlertid støder genspejlingsteorien på to store problemer.

Den første vanskelighed ligger i forklaringen af den falske bevidsthed, thi spejlmetaforen må indebære at der foreligger en overensstemmelse mellem original og kopi, at genspejlingen af den sociale virkelighed er *korrekt*, således at bevidstheden stedse er *sand*. Derved fremstår den falske bevidsthed som en gåde, der alene kan forklares på ydre vis, f.ex. med kapitalisternes kontrol med medierne og dermed med bevidsthedsdannelsen.

Men kunne denne vanskelighed ikke overvindes ved at indføre et begreb om en fordrejet genspejling? Det løser imidlertid ikke nogen problemer, thi selv om man går med til at kalde et Tivoli-spejl for et spejl, forskyvder man blot problemet, nemlig til spørgsmålet om *hvorfor* spejlet er fordrejet. En sondring mellem en overfladisk og fordrejet bevidsthed der alene genspejler fremtrædelsesformerne, og en dybere og sandere bevidsthed der genspejler væsenet¹, afslører kun at vi

1. I 'Kapitalens Bevidsthedsformer', kap. 5, opererede jeg med et 'kritisk genspejlingsprincip', der indeholder denne sondring. Som det vil fremgå markerer synspunkterne i denne bog et afgørende brud mod 'Kapitalens Bevidsthedsformer (og dermed også med 'Introduktion' til metoden i 'Kapitalen').

må bag om spejlet (eller troltspejlet) for at finde de sammenhænge, der afgør om bevidstheden er sand eller falsk.

Altså: Hvis spejlmetaforen skal tages for sit pålydende, bliver den falske bevidsthed uforklarlig. Og hvis spejlet også kan være et troltspejl, forklarer begrebet intet.

Den anden vanskelighed ved genspejlingsbegrebet beror på, at det forudsætter muligheden af at adskille menneskenes bevidsthed fra deres sociale væren. Problemet er imidlertid at hvis vi abstraherer bevidstheden ud af de sociale forhold, altså selvstændiggør den, så reduceres disse forhold dermed nødvendigtvis til at være bevidstløse og derfor umenneskelige: det sociale *tingsliggeres*; på samme måde som vand (H₂O) forvandles til brint (H), hvis ilt (O) udvindes. En bestemt bevidsthed er en eksistensbetingelse for et bestemt socialt forhold: en revolution uden revolutionær bevidsthed er ingen revolution. Derfor kaster vi barnet ud med badevandet, hvis vi bortabstraherer bevidstheden:

» Wer will was Lebendigs erkennen und beschreiben,

Sucht erst den Geist herauszutreiben,

Dann hat er die Teile in seiner Hand,

Fehl, leider! nur das geistige Band.«

(Goethe: Faust, p.58)

En dualistisk subjekt-objekt teori som genspejlingsteorien forvandler dualismens ene pol (f.eks. kapitalen) fra et socialt forhold til en ting, og den anden pol (bevidstheden) gøres ydre og dermed anskuende i forhold til kapitalismen. Enhver adskillelse er en udskillelse og derfor har den sin pris; prisen er her en anskuende og tingslig (eller mekanisk) materialisme.

Imidlertid synes netop den falske bevidsthed at nødvendiggøre dualismen, thi hvordan kan vi afgøre om bevidstheden er sand eller falsk, hvis vi ikke har en extra-bevidsthedsmæssig (objektiv) målestok? Det synes derfor at være et nødvendigt grundvilkår for en materialistisk bevidsthedsteori, at den *først* rekonstruerer den sociale virkelighed (dvs. etablerer den sande bevidsthed om denne) og *derefter* analyserer menneskenes - mere eller mindre falske - opfattelse af denne. Bevidsthedsteorien synes at forudsætte, at vi i første omgang bortabstraherer bevidstheden.

Men det viser sig altså, at hvis vi på denne måde søger at isolere en objektiv kapital ved at abstrahere fra kapitalens bevidsthedsformer, tingsligger vi på forhånd kapitalen, dvs. tværtimod at være kommet

bag om den falske bevidsthed har vi blot - uden at vide det - *reproduceret* kapitalens bevidsthedsformer (ifølge Marx er det specifikke ved disse jo, at de sociale forhold beskrives tingsligt).²

Vi kan altså ikke gennem en ydre abstraktion flygte fra den falske bevidsthed. Kapitalens bevidsthedsformer er *nødvendige*, - ikke alene for de andre, hvis bevidsthed vi vil analysere, men også for den marxistiske bevidsthedsteoretiker selv. Vi synes tvunget til at konkludere, at vort eneste redskab ved analysen af kapitalens bevidsthedsformer er kapitalens bevidsthedsformer, altså at genstand og metode og dermed bevidsthedsteori og erkendelsesteori er uadskillelige størrelser.

Det er selvfølgelig en ubehagelig overraskelse for analytikeren at se sin egen fordrøjede bevidsthed grine én i møde på den anden side af forstørrelsesglasset, - at erfare at bevidstheden og dermed metoden er et moment i genstanden. Og det er ubehageligt, fordi det synes at umuliggøre en bevidsthedsteori; sammenvævningen af metode og genstand synes at gøre metoden impotent, fordi kapitalens bevidsthedsformer - hvis vi skal tro Marx - er et højt upåideligt redskab. Dechifringen af den fordrøjede undersøgelsesgenstand forudsætter en troværdig metode, men metoden er på forhånd smittet af genstanden. En ond cirkel synes at lukke sig om kapitalens bevidsthedsformer.

1.2. Kritik af idealismen

Vi er fanget af kapitalens bevidsthedsformer og videnskabens eneste mulighed synes at være at udnævne disse til den egentlige virkelighed, altså antage at det ikke er os der er lukket ude fra virkeligheden, men virkeligheden der er lukket ind til os. Kritikken af den anskuende materialisme synes at kaste os over i den modsatte grøft, i den rendyrkede idealisme.

2. I 'Kapitalens Bevidsthedsformer' og 'Introduktion til metoden i 'Kapitalen' gør jeg den fejl. Jeg sonderer mellem tingsliggerelsen der er den *virkelige*, og fetischismen der er den *bevidsthedsmæssige* fordrøjning; sidstnævnte fordrøjning skulle så bestå i at man alene opfattede (genspejlede) den tingslige fremtrædelsesteori eller værdiformen, mens det sociale væsen eller værdien forblev skjult (undtagen for videnskabsmanden, der var udstyret med en særlig evne til *kritisk* genspejling). Denne teori beviser samtidig for lidt og for meget: Den viser for lidt, fordi tingsliggerelsen allerede er forudsat gennem selve sondningen mellem virkelighed og bevidsthed, hvorfor teorien i stedet for at forklare blot reproducerer tingsliggerelsen/fetichismen. Og den viser for meget, fordi dens konsekvens er at folk skulle leve i lykkelig uvidenhed om at de økonomiske kategorier overhovedet har noget med de sociale sammenhænge at gøre (disse genspejles jo ikke); men ethvert barn, der har lært sin Anders And (specielt om strudsens der lægger pengeæg), véd jo udmærket at penge på en eller anden måde har sociale karakteristika.

Hvorfor havner vi i denne cirkel? På hvilket punkt er det, at idealismen lusker ind?

Det er korrekt at kapitalen ikke er en ydre objektivitet, som et autonomt subjekt ubesmittet kan studere, thi vi er på forhånd indfanget i kapitalismens net. Derfor er kapitalen steds *kapitalen for os*. Men dette 'os', dette subjekt, er ikke bevidstheden som sådan, - er ikke et passivt, upraktisk subjekt. Eller rettere: Den teoretiker, der i sit elfenbenstårn stræber mod at reducere sig til ren bevidsthed (hvilket dog mislykkes hver gang han f. ex. køber varer), tror derved at han øger sine lagtagelsers objektivitet - altså at videnskaben gårt ind hvor de praktiske interesser går ud -, men dette borgerlige begreb om videnskabsmandens integritet er en illusion: hvor de praktiske interesser går ud, går *virkeligheden* ud. »'Ideen' blamerede sig steds, når den var adskilt fra 'Interessen'«³.

Den upraktiske teoretiker kan alene begribe kapitalen som kapitalens bevidsthedsformer⁴ (og det kan han altså ikke engang på grund af den onde cirkel): kun den praktiske teoretiker, der ikke søger at kappe praksis fra sit 'jeg', kan begribe at selv om det er rigtigt, at kapitalen steds er *for os* (ham), er den der ikke dermed alene som kapitalens bevidsthedsformer: den er der som et *praktisk forhold*.

Pointen er ikke at teoretikeren skal *blive* praktisk, men at han skal erkende at han *er* praktisk. Han er ikke delt op i et upraktisk subjekt der alene tænker, og et praktisk subjekt der bevidstløst handler. Derfor er det en virkelig og fordrejende abstraktion at operere med en adskillelse mellem *to* subjekt/objekt problemer: det erkendelsesteoretiske hvor subjektet er bevidstheden, og det virkelige hvor subjektet er det praktiske (men uvidenskabelige) menneske. Mens den anskuende materialisme (f. ex. Feuerbach og sovjetmarxismen) er dualistisk fordi den sonderer mellem subjekt og objekt, er idealismen (f. ex. Hegel) dualistisk fordi den splitter subjektet i praksis og bevidsthed.

I sin virkelighed er subjektet *praktisk*. Imidlertid bliver det praktiske subjekt selv en virkelig abstraktion, hvis det adskilles fra bevidstheden, thi derved reduceres praksis til nogle u-menneskelige mekaniske og dyrelignende - bevægelser.

Derfor: Ligesåvel som bevidstheden er praktisk, er praksis bevidst.

3. Marx i: Die Heilige Familie, p. 85.
4. I duplikatet 'Noter om fetischisme', 1974, antager jeg dette idealistiske standpunkt. Fra det forhold at kapitalen *forudsætter* en bestemt bevidsthed (eftersom kapitalen minus bevidsthed er lig ting), slutter jeg at kapitalen er *identisk* med kapitalens bevidsthedsformer: derved overses at kapitalen foruden en bestemt bevidsthed *forudsætter* en bestemt *praksis*, - at kapitalen er en praksis- og bevidsthedsform.

1.3. Bevidsthedsproblemet

Den anskuende materialisme udelukker bevidstheden og fremstiller derved på forhånd de sociale forhold som u-menneskelige og tingslige, og idealismen spalter mennesket i bevidsthed og praksis hvorved bevidstheden på forhånd bestemmes som upraktisk og praksis som ubevidst.

Men hvis vi skal tro Marx *er* kapitalismen u-menneskelig og tingslig, ligesom den *er* karakteriseret ved upraktisk bevidsthed og ubevidst praksis. Den anskuende materialisme og idealismen *reglener* derfor kapitalismen, men *kritiserer* den ikke, thi kapitalismens *fordrejninger* kan ikke kritiseres når de er forudsat i problemstillingen. Fordrejede spørgsmål kan kun give fordrejede svar; hvis noget, der hører sammen, er adskilt allerede i formuleringen af problemet, er det også adskilt i svaret, - som derfor ikke er noget svar.⁵

Kapitalismen splitter virkeligheden og virkeliggør derfor splittede teorier. Derved bliver kritikken af de to teorier en relevant indledning til en kapitalisme-kritik, samtidig med at først kapitalisme-kritikken fuldt ud kan afdække teoriernes eksistensgrundlag, - altså bevare spørgsmålet om *hvorfor* sådanne teorier vinder udbredelse.

I denne forbindelse er det nærliggende at parallelisere til kritikken af den borgerlige økonomi (specielt den klassiske). Denne teori er fordrejet fordi den reflekterer en fordrejet virkelighed, den er kritisabel fordi den ukritisk reproducerer en kritisabel virkelighed. Hvis teorien var løgn og latin fra ende til anden, ville kritikken af den være uinteressant, men eftersom den faktisk er tro mod kapitalen, reproducerer den kapitalens modsigelser som teoretiske modsigelser (f. ex. i kategorien 'arbejdets værdi?'); derfor er kritikken af den borgerlige teori et vigtigt led i kritikken af det borgerlige samfund.

Vi kan nu konkludere disse almene betragtninger over bevidsthedsproblemet med en konstatering af, at de *teoretiske* modsigelser reflekterer *virkelige* modsigelser:

1) Kapitalismen udskiller bevidstheden af de sociale forhold, hvorved disse forvandles til fremmede magter af tingslig og naturnødvendig karakter. På den anden side kan sociale forhold ikke være andet end forhold mellem mennesker, og derfor kan de kun skabes af men-

5. Det er vel iøvrigt en almen erfaring at mange fænomener kun er sig selv, når de ikke er sig selv (nok), f. ex. fordrejets seksualitet og kærlighed til hhv. pornografi og Morten Korch, når de adskilles; en psykologisk teori, der forudsætter en sådan splittelse, forudsætter *fordrejningerne* og afskærer sig dermed på forhånd fra at forklare og kritisere dem.

neskene. Disse skaber m.a.o. selv de sociale forhold som de er udelukket fra, de kapitalistiske lovmæssigheder som de er underkastede; kapitalismen forudsætter og udelukker menneskene, dvs. menneske og samfund indgår i en modsætningsfyldt enhed.

2) I sin virkelighed er praksis og bevidsthed en enhed, hvorfor praksis er bevidst og bevidstheden praktisk. Men den kapitalistiske virkelighed indebærer en adskillelse af praksis og bevidsthed, idet praksis bliver ubevidst og bevidstheden upraktisk. Som enhver anden praksis forudsætter den kapitalistiske praksis bevidsthed, - samtidig med at kapitalismen udelukker bevidsthed, altså forudsætter bevidsthed.

- For genspejlingsteorien var bevidsthedsproblemet et spørgsmål om overensstemmelse eller ikke-overensstemmelse mellem en ydre original og en indre kopi; men da bevidstheden ikke er *adskilt* fra praksis kan den ikke *handle* om praksis, bevidstheden er praktisk og derfor ikke *om* praksis. Bevidsthedsproblemet er naturligvis ikke løst med denne kritik af genspejlingsteorien, men problemet kan nu formuleres i en mere rationel form, og det er allerede den halve løsning: Gåden er nu ikke længere den *falske* bevidsthed, men den *upraktiske* bevidsthed.

Kapitel 2: Samfundets almene eksistensbetingelser

2.1. Naturlig og social praksis

En praktisk samfundsteori kræver at praksis er teoriens grundkategorier, men hvad er praksis?

Begrebet har to sider.

Den *naturlige* praksis er den fysiologiske aktivitet (især arbejde), hvorunder mennesket indgår i en aktiv relation med naturen; denne praksis er den virkelige ophævelse af en indtil da eksisterende adskillelse mellem menneske og natur, subjekt og objekt. Mennesket skaber ikke naturen, - det former den.

Mens den naturlige praksis således er et forhold mellem subjekt og objekt, er den *social* praksis et forhold mellem subjekter; sociale forhold er såvel skabt som formet af mennesker, thi ingen andre end menneskene kan skabe menneskenes historie:

»Historien gør *intet*, den 'besidder ingen uhyre rigdomme', den 'kæmper ingen kampe'! Det er i stedet *mennesket*, det virkelige, levende menneske, der gør alt dette; det er ikke 'historien', der - som om den var en aparte person - bruger menneskene som midler til at virkelige *sine* mål: historien er *intet andet* end menneskenes aktivitet, når de stræber efter deres mål.« (Engels i Die Heilige Familie, p.98)

Hvad er det første, naturligt eller socialt praksis? Temaet er velkendt: Bestemmes menneskenes forhold til hinanden af deres forhold til naturen (herunder deres egen natur), eller er det den anden vej rundt? Alternativet er imidlertid falsk, thi der er ikke tale om et enten/eller men om et både/og:

a) Den naturlige praksis er stedse socialt formet. Det menneske, der er uden for samfundet, er en anomali, der selv er et socialt produkt; hverken Robinson Crusoe eller Truffault's vilde dreng blev født uden for samfundet, og som vi senere skal se er også den sociale privatarbejder betinget af en social (opløsnings)proces. Mennesket er socialt, og derfor er dets behov bestemt af og formet af det sociale system; behovet for et farvefjernsyn er ikke indskrevet i menneskets gen-kode.

b) Men der er en grænse, - der er et punkt, hinsides hvilket menneskenes behov *ikke* lader sig forme. Ligeegyldigt hvordan et samfund iøvrigt er indrettet, må det være i stand til at brødføde sine medlem-

mer; det kan ikke i længden se bort fra menneskenes behov for mad, tøj og bolig, - eller fra behovet for rent vand og ren luft, altså en uforurennet natur. Hvis mennesket berøves disse ting, dør det, hvorfor de kaldes *livsmidler* eller *subsistensmidler*; og hvis vi i teorien abstraherer fra dem, abstraherer vi fra mennesket, - og dermed fra samfundet, eftersom dette består af mennesker.

Disse biologisk/naturlige kendsgerninger sætter visse rammer for samfundet, de indberører visse betingelser, som samfundet må opfylde for overhovedet at være et samfund.

- Marx citeres ofte for sin bemærkning om at menneskets væsen »i sin virkelighed er indbegrebet /das Ensemble/ af de sociale relationer.«¹ Imidlertid er det klart at en mediciner vil være uenig heri, for hvordan begribe f. ex. lungerne som en social relation? Umiddelbart udsiger citatet derfor kun det selvfølgelige, at genstanden for en social videnskab er det sociale menneske.

Af sammenhængen (Feuerbachkritikken) fremgår det at Marx's mening blot er, at den 'religiøse følelse' er et socialt fænomen, altså ikke medfødt, men citatet anvendes ofte af moderne marxisme som belæg for at den sociale videnskab må *abstrahere* fra det biologiske menneske, herunder især de naturlige behov; dette er for det første noget ganske andet end en simpel definition af samfundsvidenskabens genstand,² og det er for det andet i modstrid med Marx's daværende opfattelse.

I Feuerbacheserne formulerer Marx den praktiske materialisme, især i dens modsætning til den anskuende materialisme, og det fremgår klart at Marx på ingen måde vil amputere samfundsvidenskaben ved på forhånd at afskære sig fra at forstå genstanden, dvs. det sociale menneske, ved hjælp af det naturlige menneske, - hvilket naturligvis *ikke* betyder at det sociale menneske *kun* skal forstås ud fra det naturlige, dvs. *udledes* af dette, i stil med de velkendte jernhårde sluttninger fra medfødt egoisme til kapitalismens naturmødvendighed. Marx ger fra medfødt egoisme må forstås som 'praktisk menneskeligt-taler om at 'sanseligheden' må forstås som 'praktisk menneskeligt-sanselig aktivitet'³ og i Den tyske Ideologi, der er skrevet nogenlunde samtidigt (1845/46), tillægges menneskenes naturligt betingede stræben efter livsmidler en afgørende betydning; dette i modsætning til

1. Marx: 6. Tese over Feuerbach, i: Marx/Engels: Werke, Band 3, p. 6. - Marx/Engels: Werke forkortes i det flg. til MEW.
2. På samme måde som det af det forhold, at medicineren beskæftiger sig med det biologiske menneske, ikke følger at lægevidenskaben må abstrahere fra menneskets sociale relationer.
3. Marx: 5. Tese over Feuerbach, jvf. også 9. tese.

'Kapitalen', hvor det er en pointe for Marx at det virkelige praktiske menneske udelades.

Begrebet om naturlige behov er særdeles kontroversielt, især kritiseres det meget af moderne marxisme.

En enkelt misforståelse skal straks ryddes af vejen. Sondringen mellem naturlige og sociale behov gennemføres ikke ved at holde rettergang over varerne, således at franskbrød og strømper skønnes naturlige, kiks og biler ikke. Noget sådant ville selvfølgelig være absurd. Sondringen går på en helt anden led, nemlig mellem de fysiologisk betingede behov og den *måde*, hvorpå behovene tilfredsstilles, altså mellem indhold og form, mål og middel.

Ser man sig om i verden og i verdenshistorien må det være indlysende, at menneskenes stræben efter at tilfredsstille de biologiske behov har en afgørende betydning for de sociale relationer, hvilket må indebære at *det* sociale menneske, der betragtes uafhængigt af sin biologiske natur, er en uvirkelig abstraktion, et fortænkt fantasifoster. Menneskets biologi fortæller os ikke om madbehovet tilfredsstilles af kartofler eller soft-ice, men den dikterer uomtvisteligt et vist livsnødvendigt, dagligt kaloriebehov, der endog - til beroligelse for folk der måtte mene at et rationelt begreb er et kvantificerbart begreb - kan måles ret så exakt. At disse behov er naturlige indberører iøvrigt ikke at de er universalhistoriske konstanter, kun at de varierer med den indre og ydre natur; således at der forskel på børns og voksnes næringsbehov, ligesom det er klart at der i tropene ikke findes noget naturligt betinget behov for at blive beskyttet mod kulden.

Hvad bliver der herefter tilbage af indvendingerne mod begrebet om de naturlige behov? Først og fremmest begrebets traditionelle reaktionære implikationer. Disse udspringer imidlertid af en reduktionistisk opfattelse, hvor man siger at mennesket i virkeligheden ikke er *andet* end dets biologi, altså at alle sociale former er spindelvæv, uden substans overfor menneskedyret; derfor er kommunistiske produktionsvilkår utopiske. På den anden side har en insisteren på en naturlig kerne i behovene alle dage haft en politisk progressiv funktion, thi hvad skulle ellers forhindre den herskende produktionsmåde i 100% at subsumere agenterne under sig og dermed diskvalificere potentialet for en anden produktionsmåde?

Indtil for nogle få år siden har dette været rent teoretiske problemstillinger. Idag er forestillingen om naturlige behov en politisk nødvendighed for venstretøjlen, vis å vis truslerne mod vor biologiske overlevelen. Kapitalens abstraktion fra de naturlige existensbetingelser

har forvandlede disse fra et interessant diskussionsemne til et praktisk problem; avisen fortæller hver dag om et nyt område, hvor den manglende respekt for vor biologiske natur har nødvendiggjort angivelse af grænseværdier, f. ex. vedrørende maksimalt støjniveau.

Ovenfor er de naturlige behov alene bestemt ud fra menneskets biologiske overlevelsesbetragtninger. Slækker man på dette kriterium, åbnes der for allehånde vilkårligheder, thi enhver får da chancen for at lancere et måske temmelig privat menneskeideal som universalthistorisk norm; sådanne 'naturlige' bestemmelser er meget ofte forsøgt på at legitimere højt specifikke sociale former. Under alle omstændigheder begynder alt at flyde, til trods for at f. ex. fordrejningsteoriene kræver en skudsikker standard; og de nødvendige bestemmelser, der alene kan give den politøkonomiske fremstilling rigisme, fordufter i en uendelig snakken frem og tilbage om, hvad der er naturligt og hvad ikke.

2.2. Praksis og bevidsthed

2.2.1. Bevidst praksis

Praksis forudsætter bevidsthed; jeg kan kun fælde et træ hvis jeg nogenlunde véd hvad jeg gør, og den russiske revolution var kun mulig p. gr. a. den revolutionære bevidsthed hos arbejdere og soldater.

Hvis praksis er ubevidst reduceres den til en dyrelignende. Marx siger i Kapitalen⁴ at det, der udmærker den elendigste murer i forhold til den dygtigste bi, er at mureren, før han starter byggeriet, har en forstilling, en idé om, hvordan huset skal se ud; ligeegyldigt hvor imponerende biernes værk kan forekomme, er der dog tale om en instinktiv, ubevidst praksis, thi bikuben er ikke udførelsen af et projekt, er ikke plantagt.

I den egentlige menneskelige praksis har bevidstheden altså først-rangen, i den forstand at praksis er styret og kontrolleret af bevidstheden.

2.2.2. Praktisk bevidsthed

Den menneskelige praksis er bevidst, men mennesket er - også -

4. Marx: K.I., p.193/303.

dyr: det vigtigste for mennesket er at leve, dvs. sikre sig livsmidlerne. Denne praktiske interesse er fundamental, - den kommer før alt andet, fordi den er *forudsætningen* for alt andet; herunder bevidstheden, der for så vidt reduceres til et redskab for opfyldelsen af de praktiske interesser. Før mennesket har et hus har det et billede af huset i hovedet, men før det har dette billede har det behovet for at blive beskyttet mod kuden; derfor er bevidstheden praktisk før praksis er bevidst. I sin fundamentale bestemmelse er bevidstheden underordnet og styret af de praktiske interesser; man tænker det man er *nødt til* at tænke, det man har en eksistensinteresse i at tænke.

Derfor skulle man umiddelbart tro at bevidstheden stedse var fokuseret på eksistensbetragtningerne; men sålænge disse betragtninger automatiske er opfyldt, er de intet praktisk problem og derfor heller intet problem for bevidstheden. Og et system - det være sig et samfund eller en biologisk organisme - der eksisterer i længere tid, må nødvendigvis have udviklet mekanismer, der reproducerer eksistensbetragtningerne nogenlunde smertefrit, uden at det hver eneste dag er et spørgsmål om liv eller død. Bevidstheden overser derfor let disse betragtninger; skønt vi ville dø i løbet af få minutter, hvis vi ikke kunne trække vejret, er vore tanker dog ikke af den grund til stadighed optaget af dette spørgsmål, - og det er de ikke, fordi vejtrækningen normalt ikke er et praktisk problem for os. Først når man ikke længere kan trække vejret - p. gr. a. astma eller fordi man er ved at drukne - bliver åndedrættet et praktisk problem for én; og da melder problemet sig for bevidstheden.

- Måske vil man mod en sådan forankring af bevidstheden i de praktiske interesser indvende at det bliver meningsløst at skelne mellem sand og falsk bevidsthed, hvilket imidlertid er absurd eftersom der om en lang række sociale fænomener gælder én indiskutabel sandhed (f. ex. dollarkursens højde på et bestemt tidspunkt).

Imidlertid vil det senere blive vist (Kapitel 7) at den genspejlende bevidsthed - der først gør det meningsfuldt at tale om at bevidstheden er mere eller mindre i overensstemmelse med en objektiv, social virkelighed - kan forstås (og udledes) som et særtillfælde af grundloven; eller rettere: at den *praktiske* bevidsthed slår over i sin modsætning, nemlig den *passiv*-registrerende bevidsthed, når de 'færdige' sociale lovmaessigheder gør de praktiske interesser magtesløse.⁵

5. Noget tilsvarende gør sig gældende mht. fysiske fænomener: Tid og rum er de grundlæggende former, hvori vi begriber vor fysisk/naturlige praksis; disse bevidsthedsformer er nødvendige for overhovedet at kunne fungere her på jorden. Derimod er en rum-

Det forhold, at der på det grundlæggende plan ikke kan være tale om sand og falsk bevidsthed, indebærer imidlertid ikke en total *relativering* af bevidstheden: Bevidstheden har en fællesnævner, en struktur eller en *form* i præcis den udstrækning, der er en fællesnævner i de praktiske interesser;⁶ og interessen i at opretholde livet, dvs. sikre sig livsmidlerne, er netop almen-menneskelig. (Først i 2 Del, i forbindelse med kapitalen, inddrages de interesser og derfor også den bevidsthed, der kun er fælles for en bestemt klasse).

2.3. Arbejde og bevidsthed

Man kan skaffe sig livsmidler fra andre, dvs. gennem en social praksis (såsom bytte eller røveri), men forinden må 'de andre' have fremskaffet dem gennem fysisk *arbejde*, thi træernes frugter falder kun undtagelsesvis ned i vor åbne mund; substituentsmidlerne må altså fravistes naturen ved hjælp af det fysiologisk/naturlige arbejde.

Når Marx sonderer mellem menneske og dyr (hvilket altså også er en sondring i mennesket mellem det specifikt menneskelige og det biologisk/dyriske) på grundlag af bevidstheden (jvf. bien og byggesteren), er han tilsyneladende i modstrid med sin ungdomsopfattelse. I Den tyske Ideologi fra 1845-46 skriver han nemlig:

»Man kan adskille menneskene fra dyrene gennem bevidstheden, gennem religionen eller hvad man vil. Selv begynder de med at adskille sig fra dyrene, så snart de begynder at *producere* deres livsmidler« (MEW 3, p. 21)

Her udnævnes altså produktionen, arbejdet, til den specifikt menneskelige praksis, og der tages udtrykkelig afstand fra Kapitalens standpunkt (bevidstheden som det afgørende); og det er berettiget at sætte arbejdet i centrum, thi når menneskene begynder at producere deres livsmidler i stedet for blot at forefinde dem, ophæver de dermed den pilot nødt til at tænke i relativ tid og rum, ellers færter han vill. Det giver ingen mening at karakterisere sådanne kategorier som mere eller mindre sande, men det udelukker ikke at en eller anden påstand, f. ex. at der står en vase på det bord, er sand eller falsk. *Relation til vore jordiske praksis- og bevidsthedsformer*, således at begreberne om 'overensstemmelse' og 'genspejling' får mening. Men det er klart at en umvørsel og dybgående bevidsthedsteori må bage om Newtons og Kants 'absolutte' kategorier. Det er en anden bevidsthedsteori må bage om Newtons og Kants 'absolutte' kategorier. Det er en entalstisk bevidsthedsteori; bevidstheden mistede dengang enhver fundamental objektivitet, hvorefter der kun var to muligheder, idealismen (f. ex. Arthur S. Eddington) eller den praktiske materialisme.

6. Så vidt jeg kan se ligger svagheden i William James' pragmatisme i, at han ikke tager højde for dette forhold, hvorved han bliver sårbar for beskyldningen om total relativisme.

umiddelbare sammenvoksthed med naturen; de er ikke længere betingelsesløst underkastet denne. Først arbejdet bestemmer mennesket som noget fra naturen forskelligt, og når mennesket adskiller sig fra den ydre natur adskiller det sig også fra sin egen dyrenatur; mens dyret er udleveret til naturens tilfældigheder, fordi det selv er natur, opnår mennesket kontrol med naturen og dermed med sine fysiologiske eksistensbetingelser, når det begynder at producere disse.

Men stadig: Er det specifikt menneskelige - og for så vidt unaturlige - karakteriseret ved bevidsthed eller arbejde? Er det den ældre eller unge Marx, der har ret? De har begge ret, thi arbejdet er netop den praksis, der forudsætter bevidsthed:

Når man spiser de frugter, naturen selv frembringer, så foreligger der en umiddelbar identitet mellem praksis og dens mål, mellem det at spise og det at leve. Men når man sår korn eller fremstiller et spyd til brug i jagen, så indtræder der en adskillelse, idet praksis da bliver et *middel* eller redskab til opfyldelse af *målet*. Arbejdet indbegriber m.a.o. en sondring mellem produktion og konsumtion.⁷ Men da målet forudsætter midlet, udgør produktion og konsumtion en *enhed*, arbejde og behov *hører* sammen. Den *reale* adskillelse af mål og middel er derfor kun mulig, hvis målet *ideelt* er indbegrebet i midlet, hvilket mere konkret vil sige at man har bevidsthed om, hvad formålet er med sanningen af kornet; mens den dyriske praksis er instinktiv, er arbejdet den *bevidste* eller *planlagte* praksis. Den reale adskillelse nødvendigvis gør den ideelle enhed: når navlestrengen til naturen skæres over, må den erstattes af bevidsthedens livsline.

Vi kan konkludere at den frigørelse fra naturvangen, som først gør menneskedyret til menneske, forudsætter arbejde og at arbejde forudsætter bevidsthed.

2.4. Arbejdsdeling

Mens vi i forrige afsnit betragtede det *fysiologiske* arbejdes eksistensbetingelser, skal vi nu analysere det *socialt* arbejdes eksistensbetingelser; da samfundet består af biologiske mennesker er der, som vi skal se, en snæver sammenhæng mellem de to problemer.

Lad os først ved hjælp af en parallel illustrere, hvad der ligger i begrebet 'eksistensbetingelser'. Antag at vi sætter os for at studere et hus, f. ex. en almindelig 3-etagers beboelsesejendom; hvordan skal man

7. Denne udskyldelse af konsumtionen kan begribes som den økonomiske version af overgangen fra lystprincippet, hvor målet umiddelbart opfyldes, til realitetsprincippet, hvor målet (dvs. lyst) udskydes.

gribe en sådan opgave an? Spørger vi beboerne, vil én måske hæfte sig ved de smukke vinduer, mens en anden vil lægge vægt på det elendige toilet. Men ved at sammenstykke en sådan rapport når vi ikke frem til huset *som sådan*, thi vinduerne kunne have været grimme og toiletet pænt, - det ville dog have været det samme hus. I stedet må vi starte vor undersøgelse med det, der i *virkeligheden* kommer først, og det er betingelserne for at der overhovedet er et hus; disse bestemmelser udgøres af diverse mure og tværbjælker samt fundamentet, som tilsammen danner den nødvendige forudsætning for såvel de smukke som grimme vinduer. Vinduerne forudsætter tværbjælkerne, mens det omvendte ikke er tilfældet. Derfor skal man begynde analysen med tværbjælkerne, mens vinduerne kommer i anden række; til trods for at det måske er dem, beboerne hæfter sig ved, - indtil huset står i fare for at styrte sammen: så trænger existensbetingelserne ind i bevidstheden. Kriteriet for om et element i huset - f.eks. en bestemt bjælke - er en existensbetingelse eller ej er meget enkelt: man abstraherer fra det - dvs. ser bort fra det - og ser hvad der sker; falder huset sammen, - ja, så var den pågældende bjælke en existensbetingelse, men bliver det stående, er det dermed bevist at bjælken blot var en *marginal* bestemmelse ved huset, på linie med vinduerne og toiletterne. Dette kriterium er i sit væsen *praktisk*, idet den ultimative prøve består i den fysiske - og ikke blot tankemæssige - fjernelse af bjælken.

»To be or not to be, that is the question«, alle andre spørgsmål er sekundære i forhold hertil. Derfor begynder Hegel sin Logik med begrebet 'væren', - et begreb, der er helt ligegyldigt overfor detalbestemmelser og netop p.gr.a. denne tomhed straks slår over i sin modsætning, begrebet 'intet'; og derfor må en samfundsanalyse starte med de sociale existensbetingelser, således at det, der er det første i virkeligheden, også bliver det første i teorien.

Vi forudsætter nu at livsmiddelproduktionen involverer et forhold til andre mennesker, idet ingen direkte producerer den mad og det tøj etc., som vedkommende behøver; vi abstraherer altså fra alle Robinson Crusoe-tendenser, såsom håndværkerens reparation af sit eget hus eller den enkeltes dyrkning af tomater i baghaven til eget forbrug. En skomager producerer f.eks. 400 par sko om året, hvoraf de 398 par er beregnet for andre⁸, mens de resterende 2 par er til hans eget forbrug; vi vil da alene interessere os for de 398 par, thi de sidste 2 par

8. Vi interesserer os her ikke for *hvordan* skoene overføres til andre samfundsmedlemmer, - om de fordeles (distribueres) via salg på et marked eller ved en bevidst og planlagt social proces.

sko - og det arbejde der er investeret i dem indgår overhovedet ikke i nogen social sammenhæng.

Dette indebærer en antagelse om at alle livsmidler må fremskaffes fra andre, således at *alt* arbejde er arbejde *for andre* eller *socialt* arbejde. Da jeg ved arbejdsdeling forstår en sådan *social* deling af arbejdet, er arbejdsdelt arbejde defintorisk identisk med socialt arbejde.⁹

Hvad er nu existensbetingelsen for et sådant arbejdsdelt samfund? Det er, at arbejdet er fordelt på en sådan måde, at samfundsmedlemmernes fundamentale behov kan tilfredsstilles: der må fremstilles bestemte mængder af mad, tøj, bolig osv., og derfor må arbejdet fordeles i bestemte proportioner på de forskellige arbejdsarter (hvis f.eks. alle producerer mad og ingen tøj, dør disse velnærede mennesker af kulde og samfundet bryder sammen).

Dette er den *nødvendige deling af det sociale arbejde*.

Antag at samfundsmedlemmernes totale existensbehov for sko summerer sig op til 10.000 par pr. dag (da der er tale om existensbehov må vort samfund have et relativt koldt klima), og antag videre at dette med den givne (ikke optimale) produktivitet i faget kræver 20.000 timers arbejde. Dette er da det *socialt nødvendige arbejde* indenfor skomagerfaget; da kategorien udtrykker den socialt nødvendige

9. I det flg. antages at det *arbejdsdelt* arbejde er *specialiseret* arbejde. Dette er ikke en begrebslogisk nødvendighed: Den producent, der hver dag arbejder 2 timer som skomager, 2 timer som bager, 2 timer som smed og 2 timer som skrædder, har ikke *specialiseret* sin produktion, men hvis resultatet af alle 8 timer er bestemt for andre, er alt det arbejde et led i den *socialt arbejdsdelt*ing. Sammenhængen mellem de to begreber ligger i, at jo mere specialiseret produktionen er, i desto højere grad er deltagelsen i arbejdsdelingen en existensbetingelse; ekstremere udgøres af den producent, der altsidigt fremstiller de forskellige livsmidler og som derfor ikke har økonomisk interesse i sociale relationer, og den producent, der (som den ensidige skomager) er *mødt til* at erhverve mad, bolig osv. fra andre. Specialisering er altså *ikke identisk med*, men *forudsætning for* arbejdsdeling, og da vi forudsætter en gennemført arbejdsdeling (alt arbejde socialt) må vi derfor også antage at den enkeltes produktion er specialiseret i en sådan grad, at producenten inet bruger af den til dækning af egne behov. - Kommunismen fremstilles til tider som den radikale ophævelse af den specialiserede produktion; dermed ville interessen i social produktion overhovedet inidlertid samtidig ophæves, således at resultatet ikke ville blive kommunismens umiddelbare socialisering af arbejdet (i kraft af en social planlægning af produktionsprocessen er forudsætningen for en jobrotation, der kan ophæve den enkeltes fastlæsthed i en bestemt arbejdsart, altså den *uflexible* specialisering. Iøvrigt må en sådan planlægning naturligvis også omfatte samfundets *teknologi*, eksempelvis vil en decentral kommunisme udelukke anvendelsen af A-kraft (teknologispørgsmålet kan først behandles i 2. Del, i forbindelse med kapitalens permanente og blinde revolutionering af produktivkræfterne; her i 1. Del forudsættes en *given* teknologi).

ge enhed af produktion og behov, er den bestemt ud fra såvel produktions- som konsumtionssiden, dvs. dens størrelse afhænger af to faktorer, produktiviteten (her: 1/2 par sko pr. time) og behovene.

Tilsvarende skal der måske allokeres 10.000 timer til smedefaget, 30.000 til produktion af mejeriprodukter osv.; dermed ses det umiddelbart, at den nødvendige deling af det sociale arbejde er identisk med *delingen af det socialt nødvendige arbejde*.

Disse bestemmelser må præciseres. Samfundet består af et antal konkrete mennesker, f.eks. 100.000; derfor refererer de sociale behov til disse menneskers samlede behov. Hvis blot en ikke reproduceres er dette samfund gået til grunde, - og erstattet af et andet samfund med 99.999 medlemmer. Sagen forholder sig naturligvis anderledes, hvis der er tale om et upersonligt samfund, men på dette sted går vi ud fra at samfundet er et samfund, dvs. består af mennesker, er humanit; ligesom vi antager at mennesker består af kød og blod.

Men som nævnt i afsnit 2.1. kan man på grundlag af disse naturlige behov ikke slutte noget om den særlige måde, hvorpå de tilfreds stilles; denne måde er altid socialt bestemt, og især vil den variere med samfundets teknologiske stade. Således er det indlysende, for det første at det socialt nødvendige 'madarbejde' ikke er en universalhistorisk konstant, men falder med produktivkræfternes udvikling, og for det andet at vi ikke kan deducere behovet for elektricitet fra menneskets fysiologi; det er imidlertid heller ikke dette sagen drejer sig om; den drejer sig om, hvor meget arbejde, der må allokeres til elværks branchen for at alle 100.000 kan overleve.

Den socialt nødvendige arbejdsdeling er altid bestemt ud fra en given teknologi, men selve nødvendighedskriteriet er biologisk og for så vidt universalhistorisk. Dermed skulle de værste mistolkninger være forhindret; på forhånd tak.

Som sagt: Vi lægger her alene vægt på existensbestemmelserne, dvs. betingelserne for at det arbejdsdelte samfund overhovedet er der. Hvis samfundsmedlemmernes livsnødvendige madbehov udgør 50 mill. tons om året, så abstraherer vi dels fra evt. overskydende tons, dels fra sammensætningen af de 50 mill. på de forskellige fødevarer; vi interesserer os ikke for kaviaren, ej heller for om der i de 50 mill. tons indgår 1 tons rugbrød og 2 tons franskbrød eller 2 tons rugbrød og 1 tons franskbrød. Focuseringen på det nødvendige, på existensbetingelserne, indebærer altså en abstraktion fra såvel det overflødige (det marginale) som fra det tilfældige. Ligesom vi ved analysen af huset må abstrahere fra såvel vinduerne som fra det specifikke materia-

le, tværbjælkerne er lavet af (forudsat, naturligvis, at det er tilstrækkeligt solidt). Analysen må skære ind til kernen, til grundstrukturen.

En sådan fremgangsmåde synes meget fjern, ja nærmest antikveret i forhold til et højtudviklet system som det kapitalistiske. For et samfund, der stadig udvider sit produktionsniveau, forekommer en analyse, der koncentrerer sig om betingelserne for den nøgne reproduktion af samfundet og dets medlemmer, at være gammeldags; rettere: den synes at være manifest forkert, thi kapitalens mål er ikke tilfredsstillelsen af existensbehovene, men profitten, og profitmaximering er den explicite abstraktion fra de naturlige behov og dermed fra det socialt nødvendige arbejde. For så vidt dømmes kapitalen en analyse, der tager udgangspunkt i de fundamentale behov, til at være en illusion; og da kapitalen er analysens genstand samtidig med at analysen er immanent, dvs. ikke kender kriterier eller principper, der ligger udenfor genstanden, er kapitalen den eneste dommer der kan anerkendes.

Imidlertid: Udvidet reproduktion forudsætter simpel reproduktion, dvs. også kapitalen skal kunne brødføde menneskene, om ikke af andre grunde, så fordi profitten er en social relation og derfor forudsætter existensen af mennesker.

Hertil kommer at først kapitalen *virkelig* gør hele grundlaget for vor analyse:

1) Kapitalen forudsætter og skaber ('sætter') en modsætning mellem arbejderne, der kun ejer deres arbejdskraft, og ikke-arbejderne, der har monopol på produktionsmidlerne. Den umiddelbare procent adskilles fra produktionsmidlerne og afskæres dermed fra selv at producere sine livsmidler; ved således at umuliggøre al Robinson Crusoe-produktion virkeliggør kapitalen forudsætningen for vor fremstilling, nemlig den almene eller 100% gennemførte arbejdsdeling.

2) Almen arbejdsdeling i et teknologisk højtudviklet samfund som det kapitalistiske skærper den alsidige afhængighed, eftersom den nødvendige arbejdsdeling bliver en særdeles kompliceret affære; mange tandjul skal passe ind i hinanden, og man kan udmærket forestille sig at hele industrigrene bryder sammen, hvis en bestemt møtrik ikke produceres. Den industrialisering, som kapitalismen indebærer, reducerer den tilladelige tilfældighed og virkeliggør dermed nødvendigheden af en *bestemt* deling af arbejdet; et mere primitivt samfund kan, i kontrast hertil, tillade sig en mere ubestemt arbejdsdeling, det bryder ikke sammen p.gr.a. en blot omtrentlig tilpasning af produktionen til behovene.

Vi kan konkludere at kapitalen trækker grundlaget bort under vor analyse, samtidig med at den virkeliggør det.

2.5. Den socialt nødvendige bevidsthed (planlægning)

Arbejdsdelingen eller den sociale praksis forudsætter altså en *bestemt* deling af det sociale arbejde, men hvad er da forudsætningen *herfor*?

Da den nødvendige deling af det sociale arbejde hverken vokser op af jorden eller falder ned fra himlen, må den gennemføres af producenterne selv; disse må opføre deres samlede behov og derefter fordele arbejdet på de forskellige arbejdsarter og de forskellige personer, således at den samlede produktion kan tilfredsstille de samlede behov. Arbejdsdeling forudsætter kort sagt *planlægning* af produktionen.

Heri er der absolut intet mystisk: Enhver, der har været medlem af en madklub, véd at den kun kan fungere, hvis man på forhånd har aftalt, hvem der laver hvad hvornår; ellers risikerer man at sulte de 6 dage af ugen, hvorefter der om søndagen tropper 10 kokke op, - eller man udsætter sig måske for den grusomme skæbne at få stuvet hvidkål alle ugens dage.

Arbejdsdeling forudsætter planlægning, og det vil sige at arbejdsdelingen skal være der i folks bevidsthed, før den er der i virkeligheden: den skal være virkeliggørelsen af en plan, et projekt, en idé. Hvis den ikke er det bliver den *tiffældig*, og i så tilfælde virkeliggøres arbejdsdelingens eksistensbetingelse - den *nødvendige* deling af arbejdet - jo ikke. Planlægningen er den nødvendige sociale bevidsthed eller bevidstheden om den nødvendige sociale sammenhæng.

En sådan bevidst arbejdsdeling eller planlagt produktion har et bestemt navn, nemlig *kommunisme*.

Imidlertid forekommer ovennævnte argumentation for en nødvendig sammenhæng mellem planlægning og arbejdsdeling overraskende, thi vareproduktion og privatarbejde er jo kendetegnet ved såvel arbejdsdeling som *manglende* planlægning af produktionen; derfor modsiger privatarbejdet vor analyse af arbejdsdelingen, - det benægter sammenhængen mellem arbejdsdeling og planlægning.

Dette er ikke en mangel ved analysen, men ved privatarbejdet, - eller den teoretiske modsigelse er alene udtryk for en virkelig modsigelse. Dette vil fremgå af næste kapitel.

2.6. Afsluttende bemærkninger

Vi har nu fremstillet samfundets *almene* eksistensbetingelser, dvs. de

krav *ethvert* samfund må honorere. Disse krav omfatter dels et *bestemt* forhold til naturen, dels en *bestemt* social bevidsthed, hvilket sammenfattes i den socialt nødvendige deling af arbejdet; dette begreb udtrykker jo både den nødvendige enhed af naturlig og social praksis (arbejde) og den nødvendige enhed af social praksis og social bevidsthed.

I det flg. vil det blive vist, at det borgerlige samfund abstraherer fra disse almene eksistensbetingelser og derfor trækker grundlaget væk under sig selv. Det borgerlige samfund er - for at blive i billedet fra parallellen ovenfor - som et forhekset hus: hver gang det med besvær har fået placeret en tværtjælke med den ene arm, rækker den anden arm frem og fjerner den.

Manglende planlægning og igegyldighed overfor samfundets naturgrundlag (herunder mennesket) er det fundamentale praktiske og derfor også teoretiske problem, som det borgerlige samfund rejser; den aktuelle økologiske krise vidner herom. Dette problem finder sit mest enkle og fundamentale udtryk i privatarbejdets struktur.

Kapitel 3: Privatarbejdet

3.1. Privatarbejdets modsigelse

3.1.1. Det kvalitative aspekt: Privatarbejdet som en modsigelsesfuld enhed af socialt og associat arbejde

Privatarbejderen er karakteriseret ved sin uafhængighed i forhold til samfundet; han er suveræn, *fri*, i såvel negativ som positiv forstand.

1) Privatarbejderen er *fri for* tvang, eftersom samfundet, staten, kort sagt: de andre - ikke blander sig i hans dispositioner; intet planlægningsorgan kan forpligte ham til at være, f. ex., skomager, ej heller bestemme hvor stor produktionen skal være. Denne formelle, juridisk/politiske bestemmelse har den konsekvens, at privatarbejderens dispositioner ikke er undergivet en almen eller social interesse.

2) Privatarbejdets positive bestemmelse ligger i, at privatarbejderen er *fri til* at producere *hvad* han vil og *hvor meget* han vil, og ved afgørelsen af disse spørgsmål ledes han alene af sine egne interesser, *privatinteressen*. Han arbejder ikke for de andre, dvs. for at tilfredsstille sociale behov, men for sig selv, for sin egen mave; heraf følger umiddelbart den *private ejendomsret*, thi hvis producenten ikke er enejer af arbejdsproduktet, har han jo ikke arbejdet eksklusiv for sig selv. Den suveræne dispositioneret over aktiviteten forudsætter et tilsvarende monopol på resultatet; dette må være et privatprodukt.

- Vi ser således at samfundet abstraherer fra privatarbejderen ved at lade ham i fred, og privatarbejderen abstraherer fra samfundet ved alene at have privatinteressen som mål.¹ Denne gensidige ligegyldighed bestemmer privatarbejdet som arbejde, der i enhver henseende er *associat*.

Hvis dette var alt, dvs. hvis privatarbejdet *kun* var associat, havde vi reduceret det til Robinson Crusoe-arbejde. Men det er heller ikke alt, thi udover at være associat er privatarbejdet *socialt*: I kapitel 2

1. Moralen udgør her et negativ af logikken: Vi oplever den negative frihed, dvs. 'frihed fra', som positiv, nemlig som frigørelse; historisk skete denne fristættelse af producenterne ved at de blev frigjort fra feudalisens og merkantilismens mange indgreb, især sårstansånd, laugstvång og told. Og vi oplever den positive frihed, dvs. 'frihed til', som negativ, nemlig som egoisme. Privatarbejdet gør de to friheder til to sider af samme sag, hvorved prisen for at tøjle den 'dårlige' frihed bliver en knægtelse af den 'gode'.

blev det fremhævet at en social videnskab må se bort fra det arbejde, som ikke indgår i arbejdsdelingen, dvs. vi må forudsætte at *alt* arbejde er arbejde for andre eller socialt arbejde; som det også blev nævnt er dette en forudsætning, som først kapitalen virkeliggør (ved at umuliggøre den umiddelbare livsmiddelproduktion), hvorfor den på fremstillingens nuværende trin må fremstå som *vor* forudsætning, - udelukkelsen af det selvtilstrækkelige Robinson Crusoe-arbejde kan her kun begrundes som en afgrænsning af emnet.

Denne 100% arbejdsdeling indebærer altså at *ingen* arbejder for sig selv, *alle* arbejder for andre; således er de sko, skomageren fremstiller - og derfor det arbejde han lægger i skoene - bestemt for andre, thi han skal ikke selv gå i skoene.

Vi kan konkludere at privatarbejdet er både socialt og associat arbejde.

Det er af afgørende betydning at vi gør os klart, hvad der ligger heri. Det betyder *ikke* at arbejdet er 50 % socialt og 50 % associat; det er 100 % socialt eftersom *alt* arbejde er arbejde for andre, og det er 100 % associat eftersom privatarbejderen *kun* tager hensyn til sine egne interesser. Det må således fastholdes at privatarbejdet er *kun* socialt og *kun* associat; langt fra at indgå et kompromis udelukker de to bestemmelser hinanden; de udgør derfor en *mod sætning*. Privatarbejderen arbejder *kun* for sig selv og derfor ikke for andre, ligesom han *kun* arbejder for andre og derfor ikke for sig selv. Dermed falder privatarbejdets bestemmelser fra hinanden.

Men denne splittende tendens modvirkes af en samlende, - overfor den centrifugale kraft står den centripetale. Thi ligesåvel som privatarbejderen *kun* arbejder for sig selv og derfor ikke for andre, arbejder han *kun* for sig selv *ved at* arbejde for andre: han skal have sine livsmidler *fra* andre, og det får han kun, hvis han har produceret livsmidler *for* andre, dvs. hvis hans arbejde er socialt.² Skomageren kan kun sikre sine existensbetingelser, hvis andre har brug for hans sko, dvs. hvis han kan sikre *andres* existensbetingelser; derfor interesserer han sig ikke for *andet* end skoens sociale rolle, altså deres betydning for andre; rettere: når han interesserer sig for skoene som sådan (dvs. deres fysiske kvalitet), er det kun fordi de andre er interesseret heri.

2. På samme måde som kapitalen kun kan realisere sit mål, nemlig profit, hvis varen sælges, altså på en eller anden måde tilfredsstiller et behov. Både kapitalist og privatarbejder søger alene sit eget, men denne privatinteresse er for kapitalisten abstrakt (profitmaximering) og for privatarbejderen konkret (maximering af den private nytte eller brugsværdi).

Ovenfor så vi at privatarbejdets asociale moment *udelukkede* dets sociale moment, hvorfor der forelå en *modsvæning*; vi ser nu at det tilige *forduetsætter* det sociale moment, og derfor udgør de to bestemmelser en *enhed*.

Som en enhed af enhed og modsætning er privatarbejdet en modsætning. Privatinteressen er abstraktionen fra og enheden med den sociale interesse; eller: privatarbejderen kan kun leve på *trods af* og ved *hjælp af* de andre.³

Modsigelsesbegrebet er særdeles kontroversielt. Ofte hævdes det at den eneste realitet, det udtrykker, er en forvirret tanke. Det er da også klart at hvis vi har defineret egenskaben 'sort' præcist, kan en dør ikke være såvel sort som ikke-sort; og her hjælper det ikke at man ud-nævner sort og hvid til 'modsvæninger', hvorefter den grå farve er 'enheden af modsætninger' og dermed en 'eksisterende modsætning', thi hvordan man end vender og drejer det er en grå dør ikke en sort dør.

Imidlertid beskæftiger vi os ikke med ting og deres egenskaber; den politiske økonomi drejer sig om praktiske interesser, og de er ikke statiske fænomener, men målrettede processer. At arbejdet er socialt betyder ikke, at det *er* andres, i den forstand at det ikke er mig, men andre, der udfører det; og at det er associalt betyder ikke det selvfølgelige, at den enkelte arbejder udføres af den enkelte. Privatarbejdets *bestemmelser* er det eller dem, det er *bestemt* til; nemlig de andre (hvorfor det er socialt) og mig selv (hvorfor det er associalt). Skomagerarbejdet har to mål: Det skal forhindre andre i at dø af kulde, og det skal forhindre skomageren i at dø af sult; disse mål handler om mennesker og er for så vidt subjektive, men spørgsmålet om at leve eller dø er ikke et spørgsmål om værdipræmisser og individuelle præferencer: der er tale om fællesmenneskelige - og for så vidt objektive - interesser.

Da den politiske økonomi handler om *interesser*, handler den om *mål*; derfor er analysen ikke empirisk-kausal, men *teleologisk* (telos =

3. Disse begreber om modsætning og modsætning er ikke identiske med Hegels begrebsbestemmelse, der er langt mere komplicerede. Den vigtigste forskel fremgår af Hegels dialektik mellem 'væren' og 'intet', hvor 'væren' nødvendigvis slår over i 'intet', altså indbegrebet sin egen negation; udgangspunktet for hans Logik er således ikke en modsætning mellem 'væren' og 'intet', men begrebet 'væren' *hvoraf* denne modsætning udspinder. Hvis den politiske økonomiske fremstilling havde haft samme struktur, ville det have indbetrukket debatten om de sociale eksistensbetingelser (svarende til 'væren') nødvendigvis indbegrebet deres modsætning, nemlig abstraktionen fra dem (svarende til 'intet'); arbejdsdeling ville have indbegrebet privatarbejde, hvorved den private produktionsmåde ville have været fremstillet som universalthistorisk grundvilkår. (Jvf. G.W.F. Hegel: Wissenschaft der Logik, I, pp. 82 ff.)

mål, formål, øjemed) eller *final* (finalis = slutnings-).

Lad os undersøge forskellen. Kausalanalysen forudsætter en opdeling i årsagen, der kommer først, og virkningen, der kommer sidst; det kronologiske eller historiske forløb - altså et forløb i tiden - er det fundamentale strukturingsprincip, og analysens udgangspunkt er noget der *er* (empirisk), nemlig årsagen. Heroverfor står den teleologiske analyse, der starter med at analysere *målet*, dvs. det der *skal være*, hvorefter man på denne baggrund søger at begribe de nødvendige midler; da midlerne er årsag til - og kronologisk går forud for - målet, vendes der således om på kausalanalysens rækkefølge. Når jeg siger at keglerner vælter *p.gr.a.* bowlingkuglens bevægelse, er det kausalanalyse, men hvis jeg siger at bowlingkuglen bevæger sig sådan og sådan fordi keglerner *skal* væltes, er det en teleologisk analyse; i det første tilfælde forklarer bowlingkuglens bevægelser at keglerner vælter, i det sidste forklarer den ønskede omstyrrelse af keglerner spillerens kast og dermed bowlingkuglens bevægelser.

En ting kan ikke samtidig være A og ikke-A, og derfor er en modsætning en uting i en empirisk-kausal analyse, der jo - som vi har set - beskæftiger sig med det der *er*. Men en processagtig *bestræbelse* kan udmærket sigte mod mål, der udelukker hinanden; når modsigelsesbegrebet forstås på denne måde, altså teleologisk, er der absolut intet mystisk ved det (mystikken ligger snarere i privatarbejdet). Iøvrigt vil jeg advare mod at give dialektikkens logiske kategorier et selvstændigt liv, en egen dynamik: I denne fremstilling er de intet andet end *navne* for bestemte politiske økonomiske strukturer.

3.1.2. Det kvantitative aspekt: Privatarbejdet som en modsigelsesfuld enhed af socialt nødvendigt og socialt tilfældigt arbejde

Privatarbejdets modsigelsesfulde struktur bliver klarere - nemlig mere håndgribelig - når vi betragter den kvantitative side.

Privatarbejdet er socialt arbejde, et moment i arbejdsdelingen; derfor har den private produktionsmåde som eksistensbetingelse en *bestemt* deling af arbejdet mellem produktion af mad, tøj, bolig osv. Dette er - som nævnt i forrige kapitel - den *nødvendige* deling af det sociale arbejde eller delingen af det socialt nødvendige arbejde; eller kort: proportional produktion.

Imidlertid er privatarbejdet jo tillige karakteriseret ved sin asociale, anarkistiske produktion; da det er op til den enkelte at bestemme, hvad og hvor meget der skal produceres, bliver fordelingen af det so-

ciale totalarbejde på de forskellige arbejdsarter *tilfældig* i forhold til samfundets behov. Fra vort nuværende synspunkt er det derfor meget vel tænkeligt, at alle privatarbejdere finder på at fremskille løj, således at alle dør af sult; thi privatarbejderne er jo forsynet med skyklapper, der udelukker alle produktionsafaler.

Samtidig har privatarbejderen den bedste vilje til at udføre socialt nødvendigt arbejde, dvs. fremskille de andres livsmidler, for som vi har set afhænger hans egen existens umiddelbart af, at hans arbejde er arbejde for andre. Imidlertid indebærer fraværet af social planlægning, dvs. produktion i overensstemmelse med de sociale behov, at privatarbejderne ikke har noget at have denne sociale velvilje i.

Men - vil man indvende - det passer jo ikke at privatarbejderne producerer ud i det blå, uden fornemmelse for behovene. Og naturligvis er det rigtigt, at der er udviklet markedsmekanismer, der (so oder so) sikrer at den sociale nødvendighed (den proportionale produktion) sætter sig igennem; privatarbejdets existens - omend vakkelvorne - vidner herom. Men dette dementerer ikke privatarbejdets principielt tilfældige struktur, - det er tværtimod svaret herpå; og dette svar er først forståeligt, når problemet (det anarkistiske eller asocielle privatarbejde) er formuleret i sin renhed.

Sammenfattende: Privatarbejdet forudsætter og udelukker den sociale nødvendige deling af arbejdet; som arbejdsdelt arbejde er det forudsat som *socialt nødvendigt*, men i sin bestemmelse som abstraktion fra arbejdsdelingen er det forudsat som *socialt tilfældigt*. Overfor kravet om sammenhæng står abstraktionen fra sammenhæng, overfor den nødvendige orden står det principielle kaos.⁴

4. Med lidt god vilje kan man sige at en tilsvarende konflikt gjorde sig gældende på det *politiske* plan i det klassiske feudale vasalsystem. På den ene side havde vasaller og undervasaller en 'relativ autonomi' i forhold til kongemagten, på den anden side var en suveræn centralmagt nødvendig for at holde orden og sikre sammenhæng i riget. »For manglen på enhver egentlig integrerende mekanisme i toppen af et feudalt samfund udgjorde en permanent trussel mod dets stabilitet og overlevelse. En gennemført sønderdeling af suveræniteten var uforenelig med adelens egen klasseenhed, thi det potentielle anarki, som denne situation indebar, måtte nødvendigvis have en eksplosiv virkning på hele den produktionsmåde, som deres privilegier var baseret på. Der var således en indbygget modsigelse i feudalismen mellem dens egen rigoristiske tendens til en opsplitning af suveræniteten og det absolutte behov for et ultimativt autoritetscenter, hvor en praktisk genforening kunne finde sted.« (Perry Anderson: Passages from Antiquity to Feudalism, pp.15ff; denne fremragende bog, der er oversat til dansk, er det første led i et projekt, der sigter mod at kortlægge de veje der førte frem til kapitalismen). Løsningen på den nævnte modsigelse er den absolutistiske stat (enevælden), altså suverænitets inkorporering i én person. I kontrast til denne extreme personliggørelse af samfundet ('Staten, det er mig'), skal vi i det flg. se at det borgerlige samfund (privatarbejdet) løser sin modsigelse gennem en lige så ekstrem upersonliggørelse af samfundet.

3.2. Om metoden

3.2.1. Enheden af indre og ydre kritik

Grundproblemet for enhver samfundskritik er dette:

På den ene side må kritikken være immanent, indre, dvs. den må have sit standpunkt i den analyserede genstand. Hvis man *vælger* en eller anden norm for kritikken, f.eks. ens egen idé om den kommunistiske samfundsmode eller om menneskets væsen, bliver kritikken i sidste instans blot en *sammenligning* mellem standpunkt og genstand, mellem norm og det, der normeres. Marx udtrykker på drastisk vis dette krav om immanens ved at kalde en fremsstilling, der har et ydre standpunkt, 'gemen'.⁵ Givet er det i hvert fald, at en ydre kritik er tandløs, kun moralsk.

På den anden side kan det borgerlige samfund kun kritiseres som fordrejet ud fra et ufordrejet standpunkt. Hvis kritikken ikke har en uafhængighed i forhold til den kritisable genstand, bliver den et moment i fordrejningen, altså ikke en kritik af den. Derfor er et ydre standpunkt nødvendigt.

Hvordan overvinde dette problem? hvordan forsone Scylla og Carybdis'?

Fremstillingen i denne bog har én præmis, privatarbejdet. Denne præmis deler sig i to: a) privatarbejdets universalthistoriske eller naturligt nødvendige moment, og b) abstraktionen herfra. Begge momenter er *indeholdt* i privatarbejdet, men kun det sidste er *specifikt* for det. Det første moment er kritikens *standpunkt*, det sidste den *fordrejning*, der *kritiseres*; dermed er *metodens* problem begrebet som *genstandens* problem. Metoden er intet andet end genstandens struktur eller form.

Kritikken af privatarbejdet er således såvel ydre som indre.

Den er *ydre*, fordi kritikken ikke opsluges i den kritisable *fordrejning*, og fordi samfundets almene eksistensbetingelser har en uafhængighed i forhold til det borgerlige samfund.

Den er *indre*, fordi standpunktet ikke er en vilkårlig norm, en eller anden utopi, men privatarbejderens *egne* standpunkt. Kravet om enhed mellem produktion og behov er ikke et ydre krav, men kravet hos den privatarbejder, der leder efter sociale behov for sine produkter og sociale produkter til tilfredsstillelse af sine behov; derfor er kritikken af abstraktionen fra den nødvendige sociale sammenhæng *privat-*

5. Marx: Theorien, MEW 26.2., p.112.

arbejderens kritik, - nærmere betegnet hans *selvkritik*, thi han er jo selv skyld i denne fordrøjning.

3.2.2. Privatarbejdets reproduktion

Privatarbejdet er ikke blevet begrundet eller udlædt, thi vi har ikke påvist, hvad der får folk til at indgå i en arbejdsdeling, og hvad der får dem til at abstrahere fra denne. Disse bestemmelser er ubegrundede præmisser.

Men det er klart at en så excentrisk opførsel kræver en begrundelse. I det følgende gælder det om at undersøge, hvorledes privatarbejdet modsigelse udfolder sig i steds nye former (vare, penge, kapital), der alle har det formål at reproducere privatarbejdet, altså sikre privatarbejderen som et asocialt medlem af samfundet. Den fremadskridende udfoldelse af modsigelsen er samtidig den tilbageskridende begrundelse af den.

I det udfoldede borgerlige samfund skaber den private produktionsmåde selv sine existensbetingelser, dvs. privatarbejdet 'sætter' sine egne forudsætninger: socialisering og asociation. Privatarbejdet er altså ikke blot en modsigelse: det er tillige en cirkel, fordi det skaber sig selv og dermed forklarer sig selv. Meningerne om en sådan cirkel er stærkt delte: Den traditionelle videnskab kalder den ond, fordi man ikke mener den forklarer noget, men privatarbejderen vil kalde den god, fordi den sikrer hans existens. På samme måde som hønse er glade for, at de ved at producere æg kan 'sætte' deres egen forudsætning.

Imidlertid: Hvis vi som arbejdshypotese antager, at privatarbejdet ikke blev sat på jorden i tidernes morgen af Gud, opstår spørgsmålet om hvor det første privatarbejde kom fra. Gennem hvilken proces skabtes det privatarbejde, som ikke skabte sig selv? Hvad forklarer det privatarbejde, som ikke forklarer sig selv?

Cirklen forklarer sammenhængen mellem sine momenter, men den forklarer ikke sig selv, dvs. cirklen *som sådan*; for så vidt er den traditionelle kritik af den onde cirkel berettiget: hønen kommer fra ægget og ægget fra hønen, men hvor kommer æg og høne fra? For at besvare *dette* spørgsmål må vi bagom cirklen, hvilket i vort eksempel vil sige til hønseens evolutionshistorie, dvs. artens udspring af tidligere og mere primitive arter. For privatarbejdets vedkommende indebærer det en historisk analyse, der sigter mod at identificere de tendenser i de før-kapitalistiske produktionsmåder, der peger frem mod det bor-

gerlige samfund. Dette er i det væsentlige historien om udvekslingsformernes stedse mere radikale opløsning af de oprindelige primitive stammers organiske enhed af menneske og samfund, natur og samfund, økonomi og politik etc.: Fra byttet mellem disse stammer, over pengenes stigende udbredelse, til rente- og handelskapitalens undergraving af den feudale produktionsmåde; slutresultatet er kapitalismens præmisser, nemlig de af hinanden uafhængige producenter, de frie privatarbejdere (at resultatet tillige er den fri arbejdskraft er en anden side af historien, som først kan inddrages i 2. Del, i forbindelse med kapitalen).

Reproduktionen af privatarbejdet er den *store cirkel*. Den videre fremstilling vil imidlertid afsløre nogle mindre cirkler, første gang i forbindelse med pengeformens logiske konstituering (afsnit 6.1.); dermed peges tilbage på pengeformens historiske konstituering, dvs. den historiske skabelse af den moderne pengeform.

- Nu er det klart at en egentlig analyse af de før-kapitalistiske økonomiske forhold ville blive en særdeles omfattende affære; af arbejdsmæssige grunde var et kompromis derfor nødvendigt.

De teorihistoriske afsnit er et forsøg på at løse problemet; i 1. Del drejer det sig om afsnit 3.3. (om privatejendommen), afsnit 6.1.2. (om pengeformen), til dels afsnit 7.4. (om bl.a. individualisme) samt kapitel 8 (om værdi og pristeorien). Baggrunden er naturligvis at den økonomiske teorihistorie reflekterer, mere eller mindre præcist, den økonomiske historie; der er her i høj grad tale om en udvælgelse, idet kun de elementer i teorihistorien (og dermed økonomihistorien), der peger fremad mod kapitalismen, inddrages; derfor behandles, f.eks., Aristoteles's opfattelse af slaveriet ikke.

Herudover har de teorihistoriske afsnit det formål at tjene som en introduktion til de forskellige politikøkonomiske problemstillinger.

3.3. Teorier om privatejendommen og privatarbejdet

Mens 'privat' i borgerskabets ordbog betyder 'fri', kan man i Meyers Fremmedordbog (p.838) læse at 'privat' kommer af latinsk 'privare', der betyder 'berøve, fjerne, særl. fra Forbindelse med Staten'; denne betydning genfindes i det engelske 'privation' (= savn) og 'private' (= berøvende, negativ); så der er i høj grad belæg, sprogligt set, for Proudhons definition: (Privat)ejendom er tyveri!

Denne negative betydning udtrykker indstillingen hos datidens magthavere (statsmagt og kirke), fra hvis synsvinkel det private er en beklagelig, måske endog fordømmelig, grænse for magtudfoldelse og

'offentlig' rigdom. Ordets oprindelige betydning er åbenbart dets betydning for de oprindelige magthavere. Sammenhængen illustrerer med en lettere omskrivning af Marx's berømte dictum - at de herskende definitioner er den herskende classes definitioner.

Selv om der naturligvis ikke ligger nogen politisk økonomisk beviskraft i et ords etymologi, erindres vi dog om en historisk kendsgerning, nemlig at privatarbejdet ikke var den oprindelige eller naturlige produktionsmåde, men tværtimod resultatet af en samfundsløst proces; etymologien rører ofte begrebernes fortrængte underbevidst.

For Platon er staten det primære: det er herigennem menneskene får deres værd. Privatejendommen fremmer individernes grådighed på bekostning af forpligtelserne overfor staten, og den skaber økonomisk ulighed der er den væsentligste kilde til politisk ustabilitet. I Platon's idealstat er privatejendommen derfor afskaffet for soldater og herskere (filosofkongen),⁶ Sabine pointerer kontrasten i forhold til den socialistiske tankegang:

Platon »har ikke til hensigt at bruge regeringen til at udligne rigdom: han udligner rigdom for at fjerne en forstyrrende indflydelse på regeringen.« (George H. Sabine: A History of Political Theory, p.58)

Denne idealstat er en mærkelig, og mærkelig velkendt, blanding af kommunisme og fascisme: Udtaler Platon ikke åbent det hemmelige motiv til afskaffelse af privatejendommen hos mangen moderne, og langt fra hendøende, 'socialistisk' stat?

Også den tidlige kristendom forholdt sig skeptisk overfor privatejendommen, - vel fordi den ikke var 'fællesejendom', hvilket ofte var eufemismen for kirkens ejendom. I det flg. citat af Egidius *Colonna* fra 1302 er der dog ikke noget at tage fejl af:

»Det følger derfor at du bør indrømme at du har din arv og al din ejendom og alle dine besiddelser snarere fra Kirken og gennem Kirken og fordi du er en søn af Kirken end fra din kødelige fader og gennem ham og fordi du er hans søn.« (Citeret efter Sabine, p.275)

Og for *Augustin* (354-430) faldt de privatøkonomiske lyster i nogenlunde samme kategori som de kødelige:

6. Også familien skal løvrigt afskaffes og af samme grund: Den er en konkurrent til lovaltetten overfor staten. - *Aristoteles* var principielt tilhænger af privatejendommen; en alt for ulige fordeling af den - en ulighed, der kunne true statsheden - ville han imødegå ved at begrænse retten til at arve og bortskænke ejendom.

»De, der kan, ... burde afstå fra den, men de, der ikke kan, burde i det mindste afstå fra at elske ejendom.« (Augustin, refereret i Henry W. Spiegel: The Growth of Economic Thought, p.45)

Allerede hos *Thomas Aquinas* (13. århundrede) er begrebet negative klæng imidlertid så småt ved at fortone sig. Han mener ikke at privatejendommen er syndig, thi den er ikke i strid med 'Natural Law', der for Thomas havde sit udspring i Gud.⁷

Privatearbejder eller den suveræne dispositioneret over arbejdet slår først igennem i det borgerlige samfund; men privatejendommen eller den suveræne dispositioneret over ting og fænomener (f.ex. arbejdsprodukter eller slaver) udarbejdes i sin renhed allerede i Romerriget. I det borgerlige samfund er privatejendommen sekundær eller afledt i forhold til privatarbejdet, men historisk set er rækkefølgen omvendt.

Det romerske begreb om en *absolut* ejendom ('dominium') var en verdenshistorisk nykabelse. I Grækenland, f.ex., havde 'privatejendommen' været relativ, dvs. den havde været knyttet til bestemte ændringer af fænomenet eller havde været betinget af (politiske) mod- ydelser.

»Det var Romerretten, der for første gang frigjorde privatejet fra enhver ydre kvalifikation eller begrænsning, ved at udvikle den nye sondring mellem den blotte 'besiddelse' /possession/, dvs. faktisk kontrol med goderne, og 'ejendom' /property/, dvs. fuld retslig adgang til dem.« (Anderson: Passages, pp. 66f)

Denne rene idé om privatejendom - en idé, der vel at mærke praktiseredes - forsvinder sammen med Romerriget. I den *klassiske feudallime*, dvs. det system der gik forud for enevælden (absolutismen), var sådanne absolutte retigheder, specielt til jorden, helt ukendte. I princippet var kongen den ultimative ejer af al jord; han stillede den så til rådighed for sine vasaller, der igen uddelegerede jord til undervasaller; nederst i hierarkiet var fæstebonden. Ingen erhvervede derved nem absolut ejendomsret til jorden; man kunne ikke sælge den, og det var et permanent stridsspørgsmål om en ret til fæste kunne gå i arv. Man havde ret til at *bruge* jorden, vel at mærke på betingelse af at man ydede forskellige tjenester til ens umiddelbare herre: vasallerne skulle mobilisere et antal soldater, når kongen gik i krig, og fæstebonden skulle udføre arbejde for herremanden, evt. erlægge en afgift. På den

7. Læren om 'Natural Law' (eller 'Law of Nature') og 'Natural Right' omtales nærmere i kap. 7 og 8.

anden side havde også kongen forpligtelser overfor vasallerne (modsat under enevælden), og herremanden overfor bønderne (modsat under livegenskab); det drejede sig især om beskyttelse.

Dette indebærer at de økonomiske relationer er personlige og derfor uløseligt sammenhævet med de politiske; derfor giver det ikke mening at hævde en rent økonomisk ret overfor en rent politisk magt.

Den *enevældige stat* frigør sig - tendentielt - fra disse personligt/økonomiske bindinger og erstatter dem med den nøgne betaling, nemlig *skatten*; dermed tages de første skridt i retning af den praktiske udarbejdelse af 'økonomi' og 'politik' (stat) som adskilte og stridende abstraktioner.

I det 16. århundrede styrkes statsmagten på bekostning af strænderne og det gamle feudale vasalsystem, og i de fleste lande, England undtaget, indføres en form for enevælde. Denne udvikling tilvejebringes, meget firkantet udtrykt, gennem en alliance mellem kongemagt og tredjestand (det begyndende borgerskab), vendt mod det gamle styrelsens repræsentanter (adel og kirke); dette skal dog ikke forstås på den måde, at den absolutistiske stat bliver borgerskabets redskab:

» Absolutismen var til sit væsen netop dette: *Et genetableret og omstruktureret apparat til feudalt herredømme*, skabt til at kule bondemasserne tilbage i deres traditionelle samfundsstilling / efter revolterne i forbindelse med den generelle systemkrise i det 14. århundrede/ ... Den absolutistiske Stat var m.a.o. aldrig en mægler mellem aristokratiet og borgerskabet og endnu mindre et instrument for det vordende borgerskab mod aristokratiet: Den var det nye politiske rygskjold for den truede adel.« (Perry Anderson: *Linaages of the Absolutist State*, p.18)

Mens staten får nu en langt større autonomi i forhold til 'sin' klasse, jordejerne, og dette åbner vejen for borgerskabets indflydelse: det havde brug for en stærk stat, der f.eks. kunne afskaffe de interne toldskranker, og kongen havde brug for penge.

Imidlertid var der også konflikter mellem borgerskab og kongemagt, især vedrørende skatteudskrivningen, og dette var en vigtig årsag til at der i England overhovedet ikke kom nogen alliance i stand (men tværtimod en borgerkrig, hvor borgerskabet stod på Parlamentets side mod Kongen, - en borgerkrig som Parlamentet i sidste instans vandt).

For den politiske teori blev det nu et vigtigt spørgsmål, om privatejendommen udgjorde en grænse for statsmagten. Har mennesket en 'naturlig ret' til ejendom, en ret der logisk og moralsk (det var den-

gang det samme) går forud for staten? Eller er statsmagten absolut, ubegrænset?

Thomas Hobbes skrev mellem 1640 og 1651, dvs. under den engelske borgerkrig, og hans sigte var klart at styrke kongen ved at legitimere det absolutte monarki. Dette skete gennem følgende konstruktion, der primært skal forstås som en 'logisk' sammenhæng (omend Hobbes også mente at den udtrykte statens historiske opståen)⁸: For at undgå den ødelæggende 'alles krig mod alle' overdrager menneskene alle deres rettigheder til 'suverænen'; muligvis eksisterer der en naturlig ret til privatejendom, men da det er suverænen (kongen), der definerer hvad der er ejendom, er der i realiteten ingen sikring af privatejendommen.⁹

Jean Bodin, hvis hovedværk 'Six livres de la Republique' er fra 1576, var en lige stor tilhænger af privatejendommens ukrænkelighed og det absolutte monarki (især det franske); den praktiske konflikt kan derved aflæses som teoretiske modsigelser. Bodin skelner mellem en privat sfære (familien) og en offentlig (staten), og ligesom kongen er suveræn i offentlige anliggender, har familien (rettere: husherren) 'suveræniet' over sin ejendom. Denne ret til privatejendom er en 'Law of Nature' og derfor ukrænkelig, hvilket ikke mindst kommer til udtryk i at staten skal have ejernes (stændernes) samtykke for at opkræve skat.¹⁰ Herved understreges Bodins problem: Suveræniteten er iflg. sagens natur udelælig, så hvis statsmagten skal standse op ved familien og dens ejendom, er den *ikke* suveræn. Sabine konkluderer:

» Bodins stat indeholdt således to absolutter: Familiens ukrænkelighed og suverænen ubegrænsede magt til at lovgive.« (Sabine, p.410)

Mens Hobbes støtter statsmagten og Bodin vakler, er *John Lockes* teori et klart forsøg på at legitimere privatejendommen; han skrev kort efter den engelske borgerkrig, og hans sigte var at forsvare parlamentspartiet (og borgerskabet) overfor kongelig absolutisme. Argumentationen er naturretlig: Da mennesket har en naturlig ret til sig selv og sit arbejde, må det også have ret til det, hvormed det har 'blandet' /mixed/ sin krops arbejde¹¹, dvs. privatejendommen begrundes ud fra det - ikke problematiserede - privatarbejde. Dette er den

8. Forholdet mellem 'det logiske og 'det historiske' bliver altså ikke først et problem med Hegel og Marx.

9. Jvf. Sabine, p. 472.

10. Jvf. Sabine, p. 410.

11. Sabine, p. 527.